

Bagdi Róbert – Demeter Gábor

Nyelvhatár-változás, asszimilációs helyzetek és a statisztika megbízhatósága Zemplén megye példáján

Jézus Krisztus munkát kínál a ruszinnak s a magyarnak, s a munkára - jóllehet a ruszin egész éjjel álmatlanul készül – a magyar érkezik meg először. Ezért őt az Úr a síkvidékre küldi, hogy övé legyen a búzatermő Alföld. A ruszinnak a hegyvidék jut. Mivel azonban a tél beálltával a ruszin éhezik, a magyar meg fázik, mert nincs fája, ezért az isteni akarat egymás mellé rendeli a két népet: a magyar így búzát ad a ruszinnak, hogy az ne éhezzen, emez meg fát a magyarnak, hogy az ne fázzon. (ruszin népmonda, Bónkáló S. lejegyzése¹)

1. Célok, munkamódszerek

Zemplén megye² és az itt élő népek, nemzetek történetét és irodalmát örvendetes gazdagság jellemzi. A művek között egyaránt akad demográfiai, néprajzi és történeti munka. A levéltári anyagok jó része feldolgozást nyert, ezek támaszul szolgálnak a további kutatásokhoz. Az utóbbi évtizedben a nemzetiségek történetére, a népiségtörténetre is megújult figyelem irányult. S bár Zemplén megye népesség- és gazdaságföldrajzáról sok adat és régiótörténeti munka látott már napvilágot, tudomásunk szerint nem született összefoglaló munka az asszimiláció térbeli és időbeli dinamikájáról, az egyes népek, nemzetek etnikai viszonyainak változásáról.

Három népességösszeírás településekre lebontott etnikai viszonyait rekonstruálva főként az *asszimiláció földrajzi meghatározottságát* vizsgáltuk. Az egyes települések etnikai jellegéről a közelmúltban már születtek tanulmányok szép számmal, de nem fordítottak különösebb figyelmet az *egy településen belül lakó népesség etnikai viszonyaira és annak változására*. Mi ennek rekonstruálására tettünk kísérletet. A vizsgált korban az etnikai határok és különbségek elmosódottak voltak, sokan kétnyelvűek voltak kettős identitással. Éppen ezért 1850 előtti adatok esetében a vallás alapján következtettünk az egyes falvak lakosságának etnikai hovatartozására. Mivel módszereinket főként a földrajz alkalmazza, így nem volt célunk árnyalni az asszimiláció társadalmi és gazdasági meghatározóit, bár természetesen nem kerülhettük meg őket. Belátva, hogy vizsgálódásainkat pusztán a földrajzi tényezőkre és statisztikai-matematikai módszerekre szorítva nemcsak az összkép szenved csorbát, hanem megkérdőjeleznénk az elődök úttörő munkájának érdemét is, végül - a történeti források felhasználásával - egy történeti-földrajzi munka született.³

Zemplén megye ideális választás volt, hiszen három nemzet, nemzetiség⁴ érintkezik itt. A településen belüli etnikai viszonyokon kívül a települések közötti asszimilációs helyzetek

¹ A történetet lásd részletesen: Bónkáló S.: A rutének. Basel-Budapest. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 1996. 15-16. pp.

² Nem foglalkoztunk a két legdélibb fekvésű járással, mivel ott csak szórványok vagy etnikai szigetek találhatók a 19. századtól kezdve. A Lexicon locorum szerint 1773-ban 41 településen a magyarok voltak többségben a Hegyaljai járás területén, 3 német és egy cseh falu mellett. Mivel az összefüggő nyelvetterület határa a járás határain túl húzódott, Zemplén megyét leszűkítve értelmeztük, és az elnevezés sok esetben a tanulmányban is így értendő.

³ Távlati céljaink közt az északkelet-magyarországi megyék etnikai képének módosulásának felvázolása szerepel.

⁴ Nem kívánunk belemenni a nemzet, nemzetiség, nép, ethnosz fogalmának vitájába. Egy definíció szerint a ruszinság az oroszország egyik ága, mely a Kárpátok területén lakik. Történelme folyamán nem volt államalkotó nemzet, de önálló nemzet *saját nyelvvel, azonosság tudattal és műveltséggel*. (Sasvári L.: Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzában. Bp., Etnikum Kiadó, 1996. 14. p.). A ruszinok természetesen nemzetként definiálják magukat. Romsics I. szerint viszont az ukránok egyik ágáról van szó, így a ruszinságot önálló nemzetnek tekinteni nem lehet. Lásd.: Romsics I.: Nemzet nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág, Bp. 7-16. pp. és 78-82. pp. (Hozzá kell tenni, hogy hasonló a hozzáállása az ukrán hatalomnak is.). A szlovákságot a XIX. századtól egyértelműen nemzetként lehet értelmezni. Lásd: Szarka L.: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. Pozsony, Kalligram, 1995. 2-150 pp.

sajátosságait is megvizsgáltuk. 12 térképünk Smart Sketch és Autocad programok segítségével készült el. Munkánk során FÉNYES E. adatait felhasználva a zsidóságot is külön kategóriába soroltuk, hiszen a szerző munkájában alapvetően vallási viszonyokat közöl.⁵ Az etnikai viszonyokra való következtetés ezért néha bizony nehézségeket okozott, illetve fényt vetett bizonyos esetekben a statisztika megbízhatatlanságára is. Fényes E. adatain kívül még két, immár pontosabb népszámlálás statisztikáját vizsgáltuk. Bár az 1880-as, 1910-es népszámlálás már a vallási és nemzetiségi hovatartozás tekintetében is különbséget tesz, ezeken a térképeken az összevethetőség érdekében a zsidóságot továbbra is szerepeltettük a statisztikákban. Digitalizált alaptérképünk,⁶ illetve Fényes E. műve még a régi településneveket tartalmazta, így mi is ezeket használtuk.⁷ Mivel az első magyarországi népszámlálásról kiadott kötet⁸ nem tartalmaz adatokat az etnikai megoszlásról, így korábbi adatainkat más feldolgozásokból vagy kiadott levéltári anyagokból nyertük.⁹ Ezeket a tanulmány első felében dolgoztuk fel, mely inkább történeti jellegű, míg a második rész főként földrajzi vonatkozású. Három térképünk 50 illetve 30 év különbséggel mutatja be az etnikai viszonyok változását 1830-1910 között, így egyszerre nyílt lehetőség hosszú távú folyamatok és rövidebb, egy generáció alatt bekövetkező változások értékelésére.

2. A települések etnikai viszonyai a 19. századig

A Felföldről délre húzódó szlovákok a 17. sz. közepéig nem törték át a középkori összefüggő magyar településterület határát,¹⁰ amely a Pozsony-Nagyszombat-Rimaszombat-Rozsnyó-Hernád-völgye-Tarca-völgye-Gálszécs-Szobránc-Munkács-Huszt vonal felett húzódott. Legfeljebb a folyóvölgyekben kezdődött meg szórványos betelepülésük.¹¹ A szlovákság előretörése ekkor leginkább a németek rovására volt jellemző. Hat, 1605-ben még

⁵ Illetve a nemzetiségek között is feltünteti a zsidóságot. Fényes E.: Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. I-VI. Pest, 1836-40. E művében Fényes E. járónként közli a *számszerű* vallási és etnikai viszonyokat, falvankénti megoszlásban csupán a domináns nép(ek) megnevezése szerepel, a lakosságszám és a lakosság vallási megoszlása. Az utóbbiakat illetve a járási adatokat kombinálva viszont lehetőség nyílt a nemzetek-nemzetiségek falvankénti arányának megállapítására egy bizonyos hibahatáron belül (kb. 5-6%-os pontossággal). Tapasztalatunk szerint Fényes E. egy falunál több nemzetiséget akkor tüntet fel, ha aránya meghaladja a 10-12%-ot, vagy a 100 főt. Fényes E. másik munkája, a „Magyarország geographiai szótára” sok esetben ugyanazokat a népességi adatokat közli, mint az előbbi, így a vizsgálatba nem vontuk be, mivel nem juthattunk volna belőle egzakt adatokhoz. A két művet egyébként is alig több, mint 10-15 év választja el egymástól, ennyi idő alatt a nemzetiségi viszonyokban jelentős változás nem játszódik le.

⁶ <http://lazarus.elte.hu/hun/moterkep.htm>, 1:470 000

⁷ A szakirodalom viszont a Bánffy-kormány elrendelte helységnevé-magyarosítás során keletkezett neveket alkalmazza, ezért igyekeztünk megadni a különböző régi nevek újabb verzióit. Egyes helységnevek nem szerepelnek Fényes E. összeírásában a változó közigazgatási határok miatt. Mi mindenhol az 1910-es közigazgatási határokat használtuk.

⁸ Danyi D. – Dávid Z. (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784-87). KSH Könyvtára. Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya. Bp. 1960. 389. p.

⁹ A kiadott levéltári források közül elsősorban Takács P. – Udvari I.: Zemplén megyei jobbágyvállomások az úrbérrendezés korából. I-III. Nyíregyháza, 1995. illetve Mészáros K.: Zemplén vármegye katonai összeírása 1704-ben. In.: Zemplén népessége települései. Sárospatak 1999. Szerk.: Dr. Tamás Edit, pp. 112-238. c. munkáit használtuk, továbbá a Lexicon Universorum regni Hungariae locorum populorum (Lexicon locorum, Bp., Hornyánszky, 1920. 335. p.) adataira támaszkodtunk.

¹⁰ Szórványok, foltok természetesen léteztek a tömbön belül is, kívül is.

¹¹ Varga J. J.: Magyarország demográfiai és etnikai képe a török korszak végén. In.: Zemplén népessége és települései. Sárospatak 1999. Szerk.: Dr. Tamás Edit. 43. p. Zemplén megye sajátos, elnyúlt alakja kitűnően megfelelt mind a természetföldrajzi adottságoknak, mind az ebben rejlő gazdasági lehetőségeknek – például Hegyaljára jártak szüretelni a parasztok akár kétnapi járóföldről is, északi irányból!

német néven¹² szereplő falu 1652-re már szlovák néven szerepelt.¹³ Zemplén megye északi falvai már a XV-XVI. században léteztek, és lakosságuk túlnyomó részben ruszin eredetű volt (Első említésük: Dara, 1598, Sztarina, 1492, Nechválpolyánka 1492, Szmolnik, 1568).¹⁴ A síkvidéki ruszinok, a dolisnyákok a tatárjárás után érkeztek Bereg, Ung, Ugocsa területére. A verhovinai hegylakók később, a 16-19. században vándoroltak be Galíciából, Bukovinából.

A megye földrajzi adottságai észak-déli irányú közlekedést tettek leginkább lehetővé. Ennek köszönhetően az alföldi munkaalkalmak vonzották a Felvidék szláv eredetű, szlovák vagy ruszin lakosságát is. Különösen a török kiűzése után vált ez érzékelhetővé. A török uralom alatt viszont éppen a magyar lakosság egy része keresett menedéket északon. Ez etnikai szórványok, szigetek kialakulásához vezetett. Utódaik egy része később természetesen visszatelepült, de például a Heves megyei Kiszána és Domszló egykori lakossága azonos családnevekkel, de „tót” nyelvvél és öntudattal tért vissza lakhelyére.¹⁵ Bereg megyében 42, a 20. század elején már ruszinajkú települést 1649-ben még magyar nevű jobbágycsaládok laktak.¹⁶ A török kiűzése vagy éppen pusztításai miatt azonban a ruszin etnikum a peremterületekről a folyóvölgyek felé migrált. Az előbb említett tényezők és az asszimiláció miatt sok ruszin jobbágnak volt magyar neve.¹⁷

DIENES D. a 17. század eleji (1611-1633) református és lutheránus egyházlátogatási jegyzőkönyvekben előforduló családnevek (Krisan, Zoka, Palinka, Polyák, Petrenko, Scultetus, stb.) alapján következtetett a lakosság nemzetiségére. Nem magyar ajkú lakosságot talált: Agyagos, Jesztreb, Mernyik, Mogyorós, Feketepatak, Mihalóc, Izsép, Kvakóc, Tótkajna, Sókút, Zamutó, Csákló és Vehóc, Komaróc, Dobra, Nagydamasa településeken, a Gálszécsi járás északi területein.¹⁸ A déli – református – területek ekkor még döntően magyarok voltak. Varannó, Szacsúr és Polyánka vegyes magyar-szlovák települések voltak, az utóbbi kettő a nevek alapján valószínűleg szlovák többséggel¹⁹ (Brozák András, Soltész Brosz, Szakál György, Mateleh György). Bár a „névvegyelemzésnek” a 20. században szomorú következményei voltak, a statisztikai kimutatások megjelenéséig, mint munkamódszer nem hagyható figyelmen kívül.²⁰

A három utóbbi település Fényes E. szerint a 19. század elejére teljesen elszlovákosodott-ruszinósodott (**1. ábra**). Varannóban a lakosság 75%-a szlováknak 25%-a zsidónak vallotta magát, Szécspolyánkán a lakosság 70%-a volt szlovák és 30%-a ruszin nemzetiségű, Szacsúron pedig a szlovákok enyhe fölényt mutattak a ruszinokkal szemben (60% - 40%). Gálszécsen szintén élhettek szlovákok, mert arról érkezett panasz, hogy a pap nem tud szlovákul.²¹ Nagymihály, Petróc, Topolyán és Miglész szintén kevert lakosságú település volt, de jelentős magyar lakosságot a 19. sz. elején már csak Miglész tudott felmutatni (40%), de

¹² Különösen jól megfigyelhető a jelenség Szepes megyében, ahol sok falunak csak a német neve került lejegyzésre, de a 18. század végére lakói már evangélikus szlováknak (tótnak), vagy görög katolikus ruszinokként vallották magukat (Fényes E. műve alapján), más falvaknak pedig egyszerre volt német és tót elnevezése is, de lakói között németajkú egy sem akadt. Mengusdorf lakossága evangélikus szlovák volt, Richwald lakossága katolikus tót volt Fényes E. szerint, Javorina/Urgarten lakossága is szlovák volt, Kamjonka/Stein pedig ruszin, Kisszalók/Sclegendorf, Filic/Filsdorf, Sztraska/Nähre ismét szlovák.

¹³ Varga J. J. 68-69. pp.

¹⁴ Udvari I.: Ruszinok a XVIII. században. A Vasvári Pál Társaság Füzetei 9. Nyíregyháza 1994. 338. p.

¹⁵ Sasvári L. 21. p.

¹⁶ Bónkáló S. 28. p.

¹⁷ A demográfiában is alkalmazott névelemzéssel már csak ezért is óvatosan kell bánni (lásd részletesen később).

¹⁸ Dienes D.: Szláv ajkú protestánsok Zemplén vármegyében a XVII. században. In.: Zemplén népessége, települései. Sárospatak, 1999. Szerk.: Dr. Tamás Edit, 106. p. Az 1910-es közigazgatási határok szerint.

¹⁹ Uő., 108. p.

²⁰ Lásd erre vonatkozóan Ila B.: Gömör vármegye IV. Bp., Akadémiai Kiadó, 1969. 271. p., Szabó I.: Ugocsa megye. Bp. MTA, 1937. 611. p. Jakó Zs.: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. Sylvester Nyomda. 1940. 424.

²¹ Dienes D. 109. p.

csak a század közepéig. A statisztika Miglészen, Petrócson, Topolyánban ruszinokat és nem szlovákokat mutatott ki (**1. ábra**).

A török kiűzése után megnövekvő mobilitás eredményeképpen egyre nagyobb ruszin és szlovák lakosság jelent meg a folyóvölgyekben és húzódott délre. A Hegyalján munkát vállalók között találjuk Cziróka-Hosszúmező, Jeszenő, Magyarizsép, Szécskeresztúr, Kolbása, Kozma, Lasztóc, Legenye, Barancs, Bodzásújlak, Garany, Kásó, Kazsu, Gercsely, Hardicsa, Kelecsény, Miglész, Kisazar, Kereplye, Kohány, Sókút, Csabóc, Dargó, Vécse, Upor, Tarnóka Orosztokaj, Szacsúr, Szécspolyánka stb. lakóit. Bár ezen települések egy része magyar többséget mutatott a 19. század elején²² (**1. ábra, 1. táblázat**), a migráció hatására már ekkor is sok ruszin és szlovák (Orosztokaj, Upor, Csabóc, Szécspolyánka, stb.) ment délre dolgozni, ami hosszabb idő után lakóhelyváltással, betelepüléssel is járt.

A ruszinok nemcsak pásztorkodással foglalkoztak, de szőlőműveléssel, sőt Galícia/Lengyelország felé borfuvarozással is.²³ A 18. század végén Alsóhrabóc, Alsókörtvélyes, Alsóladiskóc, Baskóc, Bosnyica, Csernyina, Felsőladiskóc, Göröginye, Hegedüsfalva, Hencóc, Hór, Homonnaolyka, Jankóc, Karna, Jeszenóc, Kladzány, Kolcshosszúmező, Kucsin, Leskóc, Tussaújfalu, Agyidóc,²⁴ stb. települések döntően nem magyar ajkú lakossága (**1. táblázat, 1. ábra**) is a Hegyaljára járt dolgozni. A Hegyalja kifejezés esetében nemcsak Tokaj-Hegyalja, de a ma Szlovákiában, a Ronyván túl található hegyvidék, a Zempléni-szigethegység is szóba jöhetett. De szőlőhegyek voltak Gálszécs körül is, és pl. Kereplye lakói oda jártak. Az észak-déli irányú kapcsolatok mellett a kelet-nyugatiak sem szűntek meg, sokan az Ung megyei Tarnára jártak szüretelni.²⁵ A rendszeres migráció elősegítette az interetnikus kapcsolatok erősödését.

A mobilitás növekedését elsősorban két tényező okozta. Az egyik a hegyvidék kis eltartóképessége, mely a népességtöbbletet a folyóvölgyek felé kényszerítette. A másik a járványok okozta munkaerőhiány Tokaj-Hegyalján. Az 1830-31-es kolerajárvány csak Tállyán 600-nál több halálos áldozatot követelt, s a város teljes lakossága a pusztulás előtt 2200 fő volt. A járvány pedig nem egyformán érvényesült a megye egész területén, hiszen Gálszécsen még a lakosság 10%-a sem esett áldozatul. Ezek a tényezők északon mindenféleképpen munkaerőtöbbletet jelentettek. A szőlőművelésben óriási lehetőségek rejlettek, hiszen a munkaerő nélkül maradt gazdák 18 krajcárt is fizettek a napszámért, akkor, amikor a megyében hivatalosan 12 krajcárban határozták meg a napszámért. Ennek köszönhetően a korábban református Tállya 1836-ra 900 reformátussal, 3600 katolikussal, 600 zsidóval és több száz görög katolikus lakossal rendelkezett. A migráció két fázisban zajlott le: az első generáció elhagyta a hegyeket és a völgyekbe költözött, így kevert, ruszin-szlovák vidék jött létre. A Hegyaljára munkát vállalni ezek a völgyekbe költözött munkások mentek, hiszen a Gálszécs környéki szőlőhegyen már kitanulhatták a kötözést, metszést, karózást, stb., nem úgy, mint a hegyvidékiek. Ezt a folyamatot nagyon érzékletesen mutatja be az **1. ábra**.

A járványokon túl a hegyvidék kis eltartóképessége elsősorban a regionális árucserékényszerben mutatkozott meg. Tökés értelemben vett tökefelhalmozó áruterelés a zsidóság megjelenéséig nem jellemezte a vidéket, a cserekereskedelem viszont igen nagy volt. A meszet, a szenet, a fát, a gyapjút a gubacsot a hegyvidéki ruszin és szlovák lakosok a síkvidék gabonájára cserélték. Soha nem volt annyi kallómalom a vidéken, mint a II. József idején készült katonai felmérés térképein. Ha a hegyvidékről lejött a „tót szekér” – lett légyen akár ruszin, akár szlovák -, a völgyekben egy kosár szenet vagy meszet egy kosár gabonára

²² Magyarizsép 55% magyar, 45% ruszin, Lasztóc 66% magyar, 25% ruszin, Kazsu 60% magyar, 33% ruszin, Garany 85% magyar, Gercsely 50% magyar, 40% ruszin.

²³ Udvari I. 297. p.

²⁴ Takács P. – Udvari I. alapján.

²⁵ Udvari I. 296. p.

cseréltek. Nem véletlenül írja minden hazánkban megfordult külföldi, hogy mennyire szorgalmasak a tótok, hiszen állandó mozgásban voltak. A sok vándorlás, különösen a megye kedvező, észak-déli völgyirányai miatt ezek az emberek több nyelvet is ismertek, és olykor – bízva a kedvező lehetőségekben – egész családjukkal odébb költöztek. A 19. század előtt a hegyvidék igen gazdag volt a cserekereskedelem révén: ez kitűnik az urbáriumokból, kontraktusokból: a falu lakossága olykor 600-700 forintot is fizetett a megváltásért.

A 19. századra gyökeresen megváltozott a helyzet. A hegyvidék elszegényedett. Az angol gyapjú, illetve a parasztság által vásárolt karton erős konkurencia volt a helyiek számára, így a juhtenyésztésből jelentős bevétel nem származott többé. A galíciai zsidók megjelenése a regálék bérbe vevéséhez vezetett – hiszen a zsidóság nem rendelkezett feudális jogokkal, így földet sem birtokolhatott, viszont valamiből élnie kellett. A batyus zsidók, ha - pl. tollkereskedésből - elegendő jövedelmet szereztek, kocsmát béreltek, vagy kibérelték az erdőben a gubacsszedés jogát. Ez utóbbi érzékenyen érintette a jobbágyokat, hiszen korábban a gubacsot ők szedték és adták el jó pénzért a cserzőanyagot a szűcsöknek, vargáknak. Minden mellékes kereseti lehetőségtől megfosztva a ruszin jobbágyok a ki- és elvándorlást választották, ami a kisfalvak számának növekedéséhez, illetve a lélekszám csökkenéséhez vezetett (részletesen lásd: 3. rész). A 19. század második felében a gyümölcsöt Nyíregyháza környékéről vasúton szállították Zemplénbe és ott a hegyvidéki parasztok elcserélték fáért, juhsajtért.

A 19. századig, a magyarok déli irányú elvándorlása miatt a szlovákok és ruszinok spontán települése, illetve szervezett telepítése a következő falvakat érintette az általunk vizsgált területen. Szlovákok telepedtek meg Alsóregmec, Füzér, Széphalom, Vitány és Vily településeken, ruszinok Rudabányácska, Bacsó és Vitány házaiban, bár Vitány 1800-ra már szlovák relatív többséget mutatott (40% szlovák, 35% magyar). Hosszúlázra 1790-re érkeztek német telepesek. A telepítés főleg a hegyvidékeken volt sikeres.²⁶

Terebesen először 1663-ban gyaníthatunk nagy tömegben szlovákokat, és 1800-ra magyar alig maradt a területen (1% alatt). A ruszinoknak viszont már 1647-ben templomuk volt a településen.²⁷ Szedliszéken, Majorócon, Szilvásújfaluban szintén voltak ruszinok. Bodzásújlak lakosságát 1663-ban pestis pusztította el, s 1701-ben már ruszinok lakták.²⁸ A ruszin betelepítési hullám ennek ellenére csak a század közepére-végére öltött nagyobb méreteket. A betelepítő ruszinok nem fizettek egyházadót és ebben a földesurak támogatását élvezték, akik azzal érveltek, hogy e kedvezmény nélkül a telepített jobbágyok továbbállnának. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a telepítés olykor szervezett keretek között folyhatott,²⁹ hogy a pusztán maradt telkeket megműveljék, esetleg újabb irtványföldeket hozzanak létre. A tulajdonos kedvezményeket adott: pl. az irtványföld a megművelő birtokához tartozott sokáig, s csak később kebelezte be a majorság.³⁰ Eltűrték a bigámiát is. Ugyanakkor a beszivárgás már a 16. századtól jelentős volt, és a 19. század közepéig az is maradt. A munkaerő nyilvánvalóan értékes lehetett, tehát a terület a 18. sz. elején még relatív *munkaerőhiánnyal* küszködött. Ez nem volt kivételes eset a korabeli Magyarországon.

A munkaerőhiányra ékes bizonyíték, hogy a Rákóczi-szabadságharc korabeli, 1704-es katonai összeírásakor – a Rákóczi-birtokok kivételével – az *országos aránynál kevesebb* katonát írtak össze. Az összeírás alkalmat ad az etnikai viszonyok vizsgálatára is. Bár ez nem volt mentes a hibáktól, mert az összeíróbiztosok eltérő hozzáállása és nyelvtudása

²⁶ Süli-Zakar I.: Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1787-1970 között. Borsodi Levéltári Évkönyv III. Miskolc.

²⁷ Dienes D. 109. p.

²⁸ Udvari I. 98. p. A Lexicon locorum szerint lakói még 1773-ban is magyarul beszéltek, és csak 1830-ra vált döntővé a ruszin elem, ami ellentmondást hordoz magában

²⁹ A rendszeres betelepítés Bónkáló S. szerint csak a 17. század közepéig tartott, de mára ez megkérdőjeleződött.

³⁰ Erre sem került sor mindenhol.

befolyásolhatta a végeredményt. (pl. Pivovarnyik Ihnát = Serfőző Mihály és egyéb névcserék, elírások).³¹ Az összeírást feldolgozó tanulmánynak ugyan eredetileg nem ez volt a célja, mi mégis kísérletet tettünk a nevek alapján az etnikai viszonyok rekonstrukciójára a teljesség igénye nélkül.

Tussa és Rákócz Fényes E. összeírásában már szlovák (100%) illetve ruszin településként (75% ruszin, 25% szlovák) fordul elő **(1. ábra)**, Rákóczi Pál és Tussay Zsigmond viszont armális nemesként magyarok voltak, vagy legalábbis tudtak magyarul.³² Ha a 18. század végi zempléni birtokos nemesek neveit böngésszük, ott is találhatunk nem magyar eredetű, vagy nem magyaros csengésű nevet, akik ugyanakkor a magyar birtokos nemesség részeként magyarnak számítottak (Ibrányi, Bényei, Szentléleky, Kovásznay, Boronkay mellett Szulykovszky, Klobusiczky, Orosz, Viczmándy, Okolicsányi, Vladár).³³ Ekkor Kisazaron is élhettek magyarok, mert Szabó Zsigmond vicehadnagy odavaló volt. A szinnai Tsepregi Ádám magyar, Tsernitska András viszont szlovák lehetett.

Az alábbiakban néhány zempléni településről bevonult katonák nemzetiségi hovatartozását kívánjuk megadni. A „Tót”, „Orosz” családneveket minden esetben szlováknak illetve ruszinnak vettük. Ha a keresztnév szláv hangzású volt, vagy magyar írású, de szlávban gyakoribb (György, Pál, András, Máté = Juraj, Pavol, Andrej, Matko stb.) akkor szintén így jártunk el. Elképzelhető ezért a szlovákok enyhe túlbecslése, a magyar és ruszin nevek számának alábecslése mellett.³⁴ Ennek oka az, hogy igyekeztünk azokat a neveket is egyértelműen besorolni, melyek egyformán tartozhattak magyar vagy szlovák, illetve ruszin vagy szlovák anyanyelvű személyhez. Fontos hangsúlyozni, hogy viselt név eredete nem azonos a nemzetiséggel, a személyek nemzeti öntudatával³⁵ – ez utóbbi nem is értelmezhető a 19. századi modern nemzet-fogalom kialakulása előtt. Az adatokat - melyek csak tájékoztató jellegűek - érdemes összevetni a Fényes E. összeírása alapján készült térképpel **(1. ábra) (1. táblázat)**.

Körülbelül 45-50 településen történt valamilyen etnikai jellegű változás 130 év alatt Fényes E. összeírásának korára, és a felsorolásban összesen 80 helynév szerepelt. Ez mindenképpen jelentős szám. A nevek tanúsága szerint Deregyő, Hardicsa, Füzessér és Abara vegyes lakosságú településből döntően magyarrá vált, Miglész és Kozma magyarból ruszin-magyar településsé, Szalók magyarból ruszinná, Czéke, Gálszécs, Kiscséb, Nagycséb, Nagyazar magyarból vegyes szlovák-ruszinná, Bánóc, Volya, Kelecsény, Varannó és Tussa magyarból szlovákká vált. Ruszin-szlovák viszonylatban három település inkább ruszin jelleget öltött. A szlovákok különösen a magyar-szlovák vegyes lakosságú falvakban törtek előre, a ruszinok a vegyes szlovák-magyar-ruszin falvakban (Bodzásújlak, Suha).

Úgy tűnik a mezővárosi magyarság vagy túlreprezentált volt Rákóczi seregében, vagy nem tolódtak még el az etnikai arányok a városokban a szlávok javára a vegyes lakosságú „átmeneti”³⁶ zónában. Figyelemre méltó viszont a megnövekedett számú ruszin lakosság. A

³¹ Mészáros K. 134. p. In: Zemplén népessége, települései

³² Ennek oka lehetett, hogy a Hungarus-tudat és a kiváltságok miatt a nemesség viszonylag gyorsan a magyarsághoz asszimilálódott, ami nem jelentette azt, hogy anyanyelvét elfeledte volna. A szlovák kismemesség képviselői, bár nevében esetleg elmagyarosodtak, beszélték a szlovákot is – illetve, sok magyar földesúr is beszélt a szlovákot jobbággyai miatt.

³³ Udvari I. – Takács P. alapján.

³⁴ Ez főleg vegyes lakosságú falvakban jelentett problémát. A nevek minősítése során Szabó I. (i. m.: 5-17. pp.) módszert követjük, eltekintve attól, hogy a bizonytalan eredetű neveket valamelyik szláv népcsoporthoz soroltuk.

³⁵ Peter Ratkoš, Ila B., Róna-Tas A., Romsics I. is hasonló nézeteket képvisel.

³⁶ Tamás E. szóhasználat. (Zemplén vármegye népessége a XVIII-XIX. században. In: Zemplén népessége, települései. Sárospatak, 1999. 369. p. Szerk.: Dr. Tamás Edit, pp. 265-298.).

Ez a tény azt is jelenti, hogy a mezővárosokat központi fekvésük, vagy szerepköreik miatt súlyozottan kell figyelembe venni az etnikai jellegű vizsgálatoknál, mint az asszimiláció egyik lehetséges kiindulási pontját. Éppen ezért ábráinkon is az arányosnál nagyobb körrel ábrázoltuk az 1000 fő feletti településeket.

ruszinok és a szlovákok elkülönítése elég nehéz, hiszen a szlovákok a szomszédos szláv nyelvekbe kiterjedt átmeneti nyelvjárási peremterületek formájában szinte észrevétlenül olvadnak bele.³⁷

Az 1720-as népszerűírás adatait ACSÁDY I. dolgozta fel.³⁸ Bár sok kritika érte az 1715-ös és 1720-as összeírást a lakosság számának alábecslése miatt, mégis pontosabb, mint az előbbi források. 1715-ben 212, 1720-ban 210 szláv többségű település volt egész Zemplén megyében. Szláv többségű, de magyarral vegyes 80-84 település, 45-43 település magyar többségű, de szlovákok által is lakott, míg tiszta magyar volt 75-90 település.³⁹ Az 1772-1773-as úrbéri kérdőívezés során 108 magyar 150 szlovák és 149 ruszin nyelvű települést mutattak ki,⁴⁰ ami jelentős szláv expanzióra és a magyarság visszaszorulására utal. Mivel általában szerepelt a kérdésekre választ adók neve, néhány település esetében itt is elvégeztük a nevek eredetének vizsgálatát, mellékelve a Lexicon locorumban található bejegyzést a településen használt nyelvről (**2. táblázat**).⁴¹

34 - véletlenszerűen kiválasztott, de a nyelvi érintkezés zónájába eső - települést megvizsgálva, körülbelül 13-14 esetben figyelhető meg a komolyabb változás (egy etnikai csoport eltűnése, arányok megfordulása, új csoport feltűnése). Némi kétséget ébreszt a módszerek hatékonyságát illetően, hogy az 1772-74 között a névelemzés módszerével, illetve a hasonló időszakból való Lexicon locorum adatai alapján egyaránt megvizsgált települések körében 6-7 esetben kisebb-nagyobb eltérés tapasztalható a két adatsor között.⁴² A nevek alapján a kevert lakosságú települések száma 20-ról 14-re csökkent, ami némi homogenizálódásra utal. Szalók ekkor vesztette el magyar lakosságát, a vegyes falvakban a

³⁷ Tamás E. 266. p. Bonyolítja a problémát, hogy a tót nyelv a régi magyar nyelvben egyszerűen szlávot (sőt eredetileg valamelyik germán népet v.ö. teut-deutsch) jelentett. Tótkomlós neve a szlovák evangélikus telepésekre utal, de Tótszentmárton lakói Baranyában katolikus horvátok voltak (Sasvári L. 20. p.). Éppen ezért gyakran találkozni a mai szakirodalomban ilyen esetben a „szláv” megnevezéssel. Mi igyekeztünk ezt a „ruszin és szlovák” kifejezéssel feloldani, de sok esetben ez sem megoldás. A két szláv nyelv annyira hasonló, hogy olykor egy adott település lakói sem tudták magukat egyértelműen valamelyik „modern” nemzeti-nemzetiségi kategóriába sorolni. Észak-Magyarországon ugyanis a szlovák gyakran a „tót” megnevezést használták anyanyelvükre, ami viszont egyaránt jelenthetett szlovákot és ruszint is. Ezért is fordulhat elő, hogy egyes falvak 10 évenként változtatják nemzetiségi hovatartozásukat a ruszin és szlovák megnevezés között. Fényes E. viszont egyértelműen elkülöníti a tót (szlovák) és orosz (ruszin) népet. Ez azért látszik problémásnak, mert így görög katolikus szlovák falvakkal is találkozunk. Grugóc esetében (Göröginye fil.) Fényes E. csak a „tót” nevezi meg etnikumként, de a vallási adatok szerint 76 római és 70 görög katolikus lakott a faluban. Vagy a görög katolikusok is szlováknak vallották magukat, vagy hibásak az adatok. A görög katolikus szlovákok tényleges léte kétséges, bár Sasvári L. szerint elképzelhető, és pontosan az asszimiláció egyik első fokát látja benne: eredendően ruszinoknak tételezve fel őket, akik még ragaszkodnak vallásukhoz, de a nyelvi különbségek csekélysége miatt már a környező szlovák falvakhoz kezdtek asszimilálódni.

³⁸ Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21. Magyar Statisztikai Közlemények, XII. Bp. 1896.

³⁹ Tamás E. 272. p.

⁴⁰ Takács P. – Udvari I. 15-16. pp. Bár a kérdezőbiztosok válaszaikra csak 21 településen hangzott a válasz ruszinul, a Lexicon locorum ennél jóval több települést tüntet fel.

⁴¹ Takács P. – Udvari I. munkája alapján, a Mária Terézia-féle úrbérrendezés kérdőívein szereplő személyek nevének felhasználásával. Mivel jóval kevesebb név szerepelt, mint 1704 esetében (átlagban 4-6), így meghagytuk a „bizonytalan eredetű” kategóriát. Kevés adat esetében ugyanis a minősítés óhatatlanul súlyosabb torzulásokhoz vezet. A kategóriák továbbra is inkább a név eredetéről, mintsem viselője etnikai hovatartozásáról árulkodnak. Az itt feltüntetett települések kiválasztásában a nevek azonosíthatósága játszotta a fő szerepet.

⁴² A 18. századi összeírások nem annyira a bevalláson, mint az összeíró hozzáállásán alapultak. Éppen ezért helyesebb ilyenkor a „vallotta magát” helyett az „írták össze” kifejezést alkalmazni és a továbbiakban is így kell érteni ezt minden 1850 előtti összeírásnál is. Éppen ezért fontos a nevek vizsgálata, mert bizonyos hangtani jelenségek útmutatást adnak a (nem vállalt, nem tudatos) etnikai hovatartozásról. Ennek köszönhetően viszont ellentmondások adódhatnak, ami nem csak az összeíró szubjektivitásának köszönhető, de éppen így a vallási jelenségeknek és az etnikai viszonyok, önazonosság kialakulatlanságának is. A korabeli nemzetiségi csoportok leginkább a vallás útján határozták meg magukat, ámde a statisztikai adatsorok azt mutatják, hogy nem kizárólagosan (pl. görög katolikus, de szlovákként összeírt települések). Ezek vizsgálata is tanulságos.

magyarság mindenütt háttérbe szorult, Füzesér kivételével (ahol viszont a Lexicon locorum nem tud magyarokról!).

A Lexicon locorum alapján az általános várakozás az volt, hogy azokat a falvakat minősítették ruszinok, ahol a lakosság görög katolikus volt. Túlnyomó részben igazolódott várakozásunk, de meglepő kivételek is akadtak. Szlovák (slavonica, nem ruthenica), de görög katolikus volt a Lexicon locorum szerint az Ung megyei Korumlya, a Zemplén megyei Berető, Szopkóc, Laborcvolya, Rákóc, Tavarnapolyánka, Topolya (Topolyán), Agyagos, Bányácska, Bacskó, Magyarizsép, Porubka, Techna, stb.⁴³ 60 évvel később, Fényes Elek összeírásában szintén szlovákként, de 30%-os ruszin (görög katolikus) kisebbséggel szerepelt Berető – mely immár főleg a római katolikus hitet vallotta. Agyagoson 40%-ra esett a görög katolikusok (ruszinok) aránya. Topolya megmaradt görög katolikusnak, de Fényes E. szerint immár ruszinok, s nem szlovákok lakták. De ruszinként tüntette fel Porubka, Laborcvolya, Rákóc és Szopkóc lakosságát is. Magyarizsépen a görög katolikusok (Fényes E. szerint ruszinok) 45%-ra estek a magyarokkal szemben. Bacskón szlovákok és ruszinok (görög katolikusok, 60%) egyaránt jelen voltak. A görög katolikus szlovákság léte zavarba ejtő lehet, de elég nagy gyakorisággal fordul elő a névjegyzékben ahhoz, hogy ne elírásra gyanakodjunk.

Például Possa (Pósa) tót-orosz falunak vallotta magát 141 római, 292 görög katolikus lakossal 1850-ben,⁴⁴ de 1910-ben 440 szlovák mellett 7 magyar, 17 német lakta, akik közül 154 római, 291 görög katolikus volt. Világos, hogy voltak még 1910-ben is görög katolikus szlovákok. Ugyanígy Kolcshosszúmező lakossága 1910-ben 826 fő volt, ebből 764 szlovák, 30 magyar, 30 német (zsidó) volt, viszont az 556 római katolikus mellett 222 görög katolikus és 43 izraelita lakott. A szlovákok egy része megint csak görög katolikus volt – ráadásul a gör. katolikusok (eredendően valószínűleg szlovákká asszimilált ruszinok) csak 1830 után ülhettek meg a falut, mert Fényes Elek még 731 fős r. kat. lakosról számol be 8 evangélikus mellett.

Szemben a Lexicon locorummal, Fényes a görög katolikusokat általában „orosznak” tünteti fel, bár nála is akadnak görög katolikus szlovákok. A két kimutatás módszertana közötti különbség – hogy az egyik csak a falu többségének vallását és nyelvét adja meg, a másik viszont a falvakon belüli megoszlást is bemutatja - elég nagy eltérésekhez vezet – így nem tudni, melyik kimutatás hihető igazán, ami zavart okoz az értelmezésben. Ezért igazából a vallási hovatartozást sem tekinthetjük hibátlan vezérfonalnak az etnikai vizsgálatokkor, akárcsak a névelemzést. Csak tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a Lexicon locorum Málca falut szlovákként, de helvét hitűként tünteti fel, ami azért is különös, mert a kálvinizmust általában a magyarsággal szokták azonosítani!

1773-ban görög katolikus és magyar volt Hardicsa, Bodzásújlak. Ez azért is érdekes, mert a Lexicon locorum görög katolikus magyar falut alig tüntet fel, holott Fényes E. kimutatásából tudjuk, hogy a Bodrogló közben a magyarság egy része görög katolikus volt, akárcsak a ruszinok.⁴⁵ A bodroglói járásban 1830 körül 28746 magyar, 1613 orosz, 600 tót, 1250 zsidó élt, tehát az 5909 görög katolikusból 4296 magyar volt! Hardicsa esetében a görög katolikusság 30% körüli értékre esik Fényes E. szerint, de a lakosság nagy többsége továbbra is magyar. Itt tehát vallásváltás következett be. Bodzásújlak esete is érdekes, mert ott 1830-ra alig maradt magyar, ráadásul 1663-ban egy járvány a lakosság nagy részét elpusztította, és helyükre ruszinok költöztek. Magyaroként van feltüntetve (vallás: katolikus és helvét) Szilvásújfalú is, ami Fényes Elek szerint már szlovák és ruszin többséget mutatott 60-30 arányban. A Lexicon locorum szerint a Bodrogló köz nagy részén, illetve Sátorajújhelytől északra a magyarság helvét hitű (például Zemplén, Dereglyő, Nagygéres, Nagycigánd,

⁴³ Lexicon locorum, 288-301. pp.

⁴⁴ Fényes E.: Magyarország geographiai szótára, Pest. 1851. I. Sajnos ugyanez az adat szerepel a korábbi Fényes E. műben is, akárcsak Kolcshosszúmező esetében.

⁴⁵ Egy részük tekinthető asszimilált ruszinok, de az összes nem!

Alsóberecki, Karcsa, Ricse, Nagyrozvágy, Szomotor, Kistárkány Örös, Ricse, Szentes, stb.), de Fényes E. már a Bodrogközt jelentős görög katolikus lakossággal ruházta fel, ami vagy erős bevándorlásra, vagy áttérésre utal.

Bodrogszerdahely a *Lexicon locorum* szerint görög katolikus ruszin volt, de Fényes E. már 80%-ra taksálta a magyarságot. A *Lexicon locorum* a Bodrogközben Dámócot, Dobrát és Agárdot görög katolikus ruszinként, az utóbbit magyar-ruszinként állítja be, ugyanakkor 1840 körül már mindhárom településen 60% fölött volt a magyarság aránya, 1910 körül pedig 90% fölött. Dámócon 322 görög katolikus élt 73 egyéb felekezethez tartozó mellett, Fényes mégis magyar-oroszként jelzi a falut. Dobra esetében 362 görög katolikus lakott 34 más felekezetűvel, mégis magyar-orosz volt a falu. Agárdon a 416 görög katolikus a lakosság 45%-át tette ki, Fényes E. munkájában azonban tiszta magyar faluként van megjelölve. Világos, hogy a ruszinság – ha az adatok hitelesek – feloldódott a magyarság soraiban, de a vallásuk megmaradt, így a magyar görög katolikusság egy része ruszin eredetű.

Erre jóval későbbi adataink is vannak. Bély lakossága szerint magyar-orosz falu volt: 1850-ben⁴⁶ 301 római katolikus, 332 görög katolikus, 17 református és 30 zsidó lakta. Mivel a magyarság volt többségben, a görög katolikusok egy része biztosan magyar volt. 1910-ben a falu minden lakosa magyar volt, 328 római katolikus, 378 görög katolikus, 254 református lakta. Az orosz görög katolikusok tehát beolvadtak a magyarságba. De hasonló képet mutatott az Abaúj megyei Pere is, amely magyar-orosz faluként került leírásra a Magyarország geographiai szótárában 362 r. kat., 353 g. kat., 184 református és 14 zsidó lakossal, és manapság már nem is laknak ruszinok a faluban. Ugyanilyen település Felsőgagy is.

A *Lexicon locorum* 18. és Fényes E. 19. századi adatait összehasonlítva szlovákból ruszin lett Falkus és Márkcsesemernye. Kiscséb magyarból szlovákká vált. Lask görög katolikus ruszin faluból római katolikus szlovák lett. A ruszinság és szlovákság között pontosan akkora volt a határvonal, mint a görög katolikus és római katolikus vallás között. Általánosságban igaz, hogy amint egy görög katolikus falu római katolikussá lett, úgy lett ruszin lakóiból szlovák. Fényes Elek kimutatásában ugyanis már nagyságrenddel kevesebb görög katolikusként megjelölt szlovák faluval találkozunk, mint a *Lexicon locorum* falvai esetében.

Zemplénben a görög katolikus falvak fele csak filiálé volt, nem önálló parókia. Ez más ruszin lakossággal is bíró megyékkel összevetve igen rossz arány volt. Márpedig a 18. században a vallás volt a legfőbb identitásforrás, így a nemzetiség vállalását is nagyban meghatározta. (Sajnos statisztikai azonosságot nem lehet kimutatni a két változó között – többek között erre a megállapításra jutott KEMÉNYFI R. is⁴⁷). A reformkortól egy másik etnikai azonosságtudatot tápláló vagy gerjesztő tényező az iskolázottság lehetett, bár a tanítók hatása a korábbi évszázadban is fontos lehetett. Kérdés azonban, hogy az analfabétizmus tekintetében rossz mutatókkal rendelkező területen mekkora lehetett a tanítók szerepe a nemzeti azonosságtudat kialakításában – ha volt egyáltalán.

A *Lexicon locorum* közli az iskolamesterek számát. Megvizsgáltuk, hogy az 1770-1830 közötti időszakban mekkora volt a „nemzetiséget váltott” falvak aránya a tanítóval rendelkező és nem rendelkező falvak esetében. A kevert vallású és lakosságú falvak általában több tanítóval is rendelkeztek. Iskolamester (ludi magister) 21 magyar faluban volt, továbbá 42 szlovák településen, és némi meglepetésre 73 ruszin faluban is találtunk tanítót. Az előbbi adat – nem számítva a hegyaljai járásban lévő 41 magyar többségű települést, ahol 27 településen volt 43 iskolamester, ami kiemelkedő érték – a magyar falvak esetében 25%-os aránynak felel meg, a szlovákok esetében ez az arány 30% körül mozgott, míg 1773-ban minden második ruszin falu rendelkezett iskolamesterrel, ami a vártnál magasabb érték volt. A ruszin falvakban mutatkozó magas érték annak köszönhető, hogy az ottani tanítók valójában inkább kántorok voltak, vagy teológiát hallgató kispapok, akik felszentelés előtt

⁴⁶ Fényes E.: Magyarország geographiai szótára, Pest. 1851. I.

⁴⁷ Keményfi R.: Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar-román faluban. Debrecen, 1994. 165. p.

álltak, még nem nőültek meg, és megélhetési gondok miatt vállalták a kántori állást. Iskola természetesen ezeken a helyeken nem volt – Kazinczy idején volt összesen 29 – és valószínűleg írásoktatás sem, erre a magas analfabetizmus utal. Bár a kántor egy faluközösség öntudatának erősítéséhez hozzájárulhatott, mindez nem jelenti a szervezett keretek között történő oktatást – főleg, hogy rövid ideig maradtak egy helyütt. Így közvetlenül ezek az adatok sem sokat árulnak el. Ezek a kántor-tanítók egyébként pl. temetésen 12 krajcár pénzt kaptak, míg a pap 1 forintot.

Megállapításaink szerint az összes, 1773-ban iskolamesterrel rendelkező magyar falu megmaradt magyarnak. A görög katolikus Rákócz, Szopkóc, Bacskó, továbbá Azar, Papina, Bányácska, Szedliszke, a görög katolikus Laborcvolya, valamint a városok közül Gálszécs és Terebes települések esetében a szlovákság hátrányba került a ruszinokkal szemben – ez pedig az összes iskolamesterrel rendelkező szlovák falu 25%-át jelentette. Különösen az érdekes, hogy bár Gálszécs és Terebes mezőváros volt, mégis a megélhetést főként földművelésből és állattenyésztésből fedező, spontán módon olykor zárt falvak helyett inkább szórt, tanyás jellegű településeket létrehozó ruszinok előretörése figyelhető meg (akik telepítés és spontán település révén természetesen megülték a szoroson egymás mellé épült házakkal rendelkező útifalukat is). Az iskolamesterrel rendelkező ruszin falvak esetében Laska, Gíglóc, Gyapalóc, Holcsikóc, Kolbása esetében történt jelentős változás, többségében a szlovákok javára, egy esetben a magyarság javára - ami 10% alatt marad. Az iskolamesterrel nem rendelkező falvak esetében is hasonló aránnyal találkozhatunk. A szlovákság esetében az iskolamesterrel nem rendelkező falvak 6-10%-a cserélt nyelvet, a magyarságnál is a 10%-os érték reális (lásd később részletesen). A 18-19. század fordulóján tehát abból az adatból, hogy egy falu rendelkezett-e iskolamesterrel vagy sem, nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a nemzeti identitás erősségére, illetve ismeretlen marad az oktatás hozzájárulása a nemzeti identitás kialakításához és fenntartásához az adatok nagy szórása miatt.

Mielőtt további vizsgálatokat folytatnánk, nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy a nemzetiségi hovatartozás igen képlékeny dolog volt a 19. századot megelőzően. Ugocsa megyében Alsókaraszlón a falu lakosainak nyelve (usitata lingua) az úrbérrendezés során 1772-ben felvett bevallások záradéka szerint magyar, a végrehajtásról 1774-ben kiadott bizonyosságlevél szerint – bár a lakosok mindannyian értenek magyarul - rendes nyelvük (ordinaria lingua) a rutén. A falu jegyzőjének 1862. évi jelentése szerint a lakosság már egyedül oroszul beszélt.⁴⁸ Szintén Ugocsa megyében Túrterebes lakossága 1772-ben a magyart jelölte meg beszélt nyelvként, de az úrbérrendezés végrehajtásáról szóló jelentés a rutént nevezte meg használt nyelvként, bár a lakosság magyarul is értett. Az 1773-as jelentés szerint a rutén és a magyar egyaránt használatos volt, míg 1862-ben a jegyző a faluban használt nyelvként a magyart nevezte meg.⁴⁹ Andreas Kozák orosi lakos ruszinok vallotta magát, a szintén orosi Joannes Kozák magyarnak. Basilius Szabó és Basilius Dobray ruszin volt, Joannes Szanits Bodrogkeresztúrról (Zemplén) és Emericus Siltz magyarok, Georgius Demeter románok vallotta magát. Valamennyien görög katolikusok voltak, és 1803-ban a máriapócsi iskola növendékei.⁵⁰

A fenti adatokból is jól látszik, hogy a nemzetiségi viszonyok egyáltalán nem kristályosodtak ki a 18. század végén: A vallás fontos szerepet játszott az identitásban, de az adatsorok kivételeket is felmutatnak. Nagyon sok esetben ezek valamilyen lokális érdekekhez fűződtek, esetleg elírásból eredtek. 1770-hez képest 100 év múltán egy falu egyforma eséllyel válhatott ruténná vagy magyarrá, de hogy melyik véglet következik be – vagy, mint pl. Salánk esetében hosszú ideig mindkét nyelv fennmarad – azt 18. századi adatokból előrejelezni predikció volna. Ez érvényes Zemplén megyére is. Ezért Fényes E. adatait – illetve a

⁴⁸ Szabó I.: 277. p.

⁴⁹ Uő.: 531. p.

⁵⁰ Udvari I. 131-141. pp. Ez a lista egyébként kemény kritika a névelemzés módszere felé.

megelőző összeírásokét is – bizonyos fenntartással kell kezelni. Mivel azonban biztosabb támpontot más sem ad, mégis kénytelenek vagyunk az ő adataiban fogódzót keresni. Az előbbi problémának még egy következménye van: a 19. század előtt értelmetlen egymáshoz közeli időpontokra eső adatok alapján általános következtetést levonni az etnikai viszonyok alakulásáról, mert valószínűleg nem lehet kimutatható, egyértelmű tendenciát észlelni. Ezért a következőkben Fényes E. 19. század első felére vonatkozó adatait a régebbi, 1720-as összeírással vetettük össze, nem az úrbérrendezés korának (Lexicon locorum) adataival.⁵¹

3. Zemplén megye etnikai viszonyai a 19. század első fele és 1910 között. Az asszimiláció földrajzi meghatározottsága

A, Etnikai viszonyok alakulása a 19. század közepéig (összevetés az 1720-as adatokkal)

Alsó-Zemplénben 1720-ban *szórványban* ruszinokat és szlovákokat találunk Rudabányácska, Láca, Vitány, Bodrogszerdahely, Csarnahó, Gercsely, Nagykázmér, Nagytoronya, Kiszte, Zemplén, Bodzásújlak, Csörgő, Cséke, Kolbása, Barancs településeken.⁵² Kásó, Kisbári, Velejte, Biste már szláv (ruszin-szlovák) *többséggel* rendelkezett.⁵³ Ez az állapot a 19. sz. elejére a következőképpen módosult az itt felsorolt falvak esetében. (1. ábra).

A szlovákságot és ruszinságot egy kategóriába összevonva, elsőként a szláv ajkúak arányát hasonlítottuk a magyarokéhoz. Rudabányácska, Barancs, Vitány, Kiszte, Csörgő, Czeke egyértelműen „szláv” többséget mutatott. Rudabányácska lakosságának 66%-át ruszinnak, 30%-át magyarnak tüntette fel Fényes E. statisztikája. Barancson a magyarság 30%-ot tett ki, szemben a ruszinok 35- és a szlovákok 20%-ával. Vitány Fényes E. szerint 40%-ban szlovák, 15%-ban ruszin, 35%-ban magyar volt.⁵⁴ Kiszte lakosságának 60%-a ruszin volt. Csörgőn a 60%-os szlovákság mellett 40%-os zsidóság volt megfigyelhető. Czeke lakosságának kétharmada szlováknak, 20%-a ruszinnak vallotta magát a 19. század elején. Bodzásújlak szinte teljesen elvesztette magyar lakosságát és a ruszinok aránya meghaladta a 65%-ot, a szlovákoké a 25%-ot. Kásó és Velejte, megmaradt szláv többségűnek, az előbbiben a szlovákok domináltak, az utóbbiban körülbelül egyenlő volt a ruszinok és szlovákok aránya. Magyarrá vált viszont Kisbári (100%) és Csarnahó (95%), és magyar többséget mutatott Láca (66%), Nagytoronya (65%) és Bodrogszerdahely (85-90%) is. Gercsely és Kolbása közel 50-50%-ban magyar és ruszin településsé vált. A magyar asszimilációs nyereség tehát mindössze egy, korábban ruszin vagy szlovák többségű, de vegyes lakosságú település volt. A ruszinok és szlovákok 7 vegyes lakosságú, de korábban magyar többségű faluban jutottak túlsúlyra. A szláv ajkú falvak közül csak Csörgő, Velejte és Vitány (!) mutatott jelentős szlovákságot, a többi említett falu ruszin volt!

Ezek a települések valamennyien abba a zónába estek, ahol a magyarság, és a szlovákság hosszú ideig tömbszerűen érintkezett egymással. Ez a terület egy körülbelül 20-35 km széles sáv, mely évszázadok alatt lassan eltolódott. Zemplén megye szempontjából fontos kiemelni,

⁵¹ Sem Szirmay Antal nem közöl falvankénti (falvakon belüli) etnikai megoszlást (Notitia historica comitatus Zempleniensis. Buda, 1804.), sem a Lexicon locorum, sem az 1828-as országos összeírás nem közli az etnikai hovatartozást, sem Thirring Gusztáv: Az 1804. évi népi összeírás c. munkája (Statisztikai szemle, Bp., 1936. XIV. 1.).

⁵² Rudabányácskát 1701 előtt megölték a ruszinok. A Lexicon Locorum szerint (1773) szlovák, 1799-ben orosz, Fényes E. szerint orosz-magyar falu (Udvari I. 98. p.). 1851-ben ruszin, 1863-ban szlovák településként van feltüntetve. Görög katolikus temploma 1774-ben épült. A lakosok tisztában voltak azzal, hogy nyelvük kissé eltér a szlováktól és a ruténtól is. Az 1720 után friss betelepülőkkel gazdagodó Komlócska lakossága 1880-ban 14 ruszin és 461 szlovák lakosból állt. 1890-ben a lakosok ismét ruszinnak vallották magukat, 1900-1910 között viszont magyarnak (Bónkáló S.: 23-24. pp.) Bodzásújlak 1701 óta ruszin település, Bél Mátyás is így írja le.

⁵³ Tamás E. 272. p.

⁵⁴ Összehasonlítva ezeket az adatokat a későbbi, 1880-as népszámlálás adataival, elmondható, hogy a nemzeti hovatartozás még ekkor is igen képlékeny állapotban volt, és nagy változásokat mutatott.

hogy az átmeneti, kevert lakosságú zóna egybeesett annak a területnek az északi határával, mely az évente ismétlődő migráció színhelye volt, azaz a bortermelő körzet északi peremével.

Az „átmenti zóna” 1720-ban északabbra, döntően még a nagymihályi és a gálszécsi járás területére esett. Magyar többséggel rendelkezett Kohány, Hardicsa, Hór, Szilvásújfalu, Kisbosnya, Magyarizsép, Szécsegres, Cselej, Szécskeresztúr, Tussaújfalu, Vécse, Kelecsény, Tarnóka és Parnó és Szécsudvar.⁵⁵ Ezzel szemben a XIX. sz. elejére már csak Hardicsa (70%) és Magyarizsép (55%), valamint Miglész (45%) őrizte meg magyar lakosságát, ruszinná vált Cselej (60%), Szécskeresztúr (48%), Kohány (75%), Tarnóka (75%), Kelecsény (60%), Vécse (6 falu). Szlovákká vált Parnó (80%), Tussaújfalu (90%), Hór (60%), Kisbosnya (90%) és Szilvásújfalu (60%) (Összesen 5 falu). Kazsu szlovák faluból lett magyar-ruszin település (60% ill. 33%), Barancs szlovák-magyarból ruszin lett 35%-os relatív többséggel. A magyar többségű településeken a szlávok döntően ruszinnak vallották magukat, a magyar szórvánnyal rendelkező települések esetén a szlávok között általában a ruszinok voltak többségben. Kivétel ez alól a gálszécsi járásban, - a kevert terület északi felén fekvő - Hór (60% szlovák, 22% magyar 18% ruszin), Pelejte (65% szlovák, 12% magyar, 12% ruszin) és Szécsegres (48% 27%, 20%), ahol a szlovákság alkotta a magyarsággal szemben a többséget. Megállapítható, hogy összességében a 19. századig a ruszinok expanziója volt nagyobb mértékű, a kevert zóna 20 km-rel délebbre került.

A gálszécsi járástól északabbra magyar településekkel csak szórványosan lehetett találkozni. Ilyen volt például Tamás E. adataira alapozva 1720-ban Mákos, Varannó, Kelcse, Vehóc és Cirókahosszúmező, melyek szlovákká váltak a 19. század elejére. Varannó városi rangú településként központi funkciókat töltött be. A városok általában gyorsabban asszimilálnak, mint a falvak. A 19. század első évtizedeire itt a lakosság 75%-a szlováknak vallotta magát – vélhetően sokan korábban is kétnyelvűek voltak. Kelcsén 80% fölött, Cirókahosszúmezőn 95% fölött volt a magát szlováknak vallók száma Fényes E. szerint. A magyarsággal szemben tehát délen a ruszinok, északon a szlovákok könnyelhetek el sikereket. Ennek köszönhetően a megye közepén a 19. századra egy ruszin folt alakult ki, mely élesen elkülönült a peremvidék ruszin területeitől (**1. ábra**).

Bár a szlovákok és a ruszinok elkülönítésében a vallás jelenthet segítséget, itt is fenntartással kell kezelni Fényes E. adatait.⁵⁶ Ha azonban igazolható a görög katolikus szlovák falvak léte, és nem statisztikai tévedésnek kell minősíteni őket, úgy rávilágít az asszimiláció fontos mozzanataira. A ruszinok esetében először nyelv váltás következik be, ami nem meglepő, hiszen a ruszin és a szlovák nyelv között kicsi a különbség. A vallásváltás csak ezután következik be. Ugyanez érvényes a magyar-ruszin viszonyokra is. A görög katolikus magyarság egy része ruszin eredetű.⁵⁷ A **3. táblázat** fényt vet arra, hogy járásonként hogyan

⁵⁵ Tamás E. 272. p.

⁵⁶ Fényes E. műve a ruszinság attribútumának szinte mindenhol a görög katolikus vallást tekinti – kivétel ez alól a Bodroghköz, ahol a magyarság soraiban is akadtak görög katolikusok. A járási adatoknál a görög katolikusok és ruszinok száma sok esetben megegyezik. Thirring Gusztáv szerint 1804-ben Zemplén megye 89345 görög katolikusából 79024 ruszin volt. A Lexicon locorum görög katolikus szlovákjairól már esett szó. Grugóc esetében (Göröginye fil.) Fényes E. csak a „tótot” nevezi meg nemzetiségként, de a vallási adatok szerint 76 római és 70 görög katolikus lakott a faluban. Vagy a görög katolikusok is szlováknak vallották magukat, vagy hibásak az adatok. De érdekes Vásárhely esete is: Fényes E. szerint ez egy tót-orosz falu, de a lakosság 40%-a református vallású (nem evangélikus!) volt. Még bonyolultabb a helyzet Bánóccal: a falu tiszta tót, de 113 görög katolikus, 241 református, 106 zsidó, 87 evangélikus és 281 római katolikus lakta. Vécse is lakott 73 református. Lasztócot magyar-orosz-tót falunak írja le, de görög katolikust csak 30-at találunk, ami a lakosság 5%-át sem éri el. Evangélikus szlovák település természetesen akadt: ilyen Miháلكó, Feketepatak, Hosszúmező, Hencóc, Kladzány stb.

⁵⁷ Erre különösen jó példát ad a máriapócsi görög katolikus iskolába járók vallási és etnikai megoszlása 1803-ból. 56 magyar, 34 ruszin és 12 román nemzetiségű járt az iskolába, közülük 85 volt görög katolikus (Udvari I. 131. p.). 1912 előtt az oszláv vagy a görög volt az istentisztelet nyelve. Az imakönyvek között egyformán volt cirill betűs – azok számára, akik el tudták olvasni és értették is – és latin betűs szláv (elsősorban nem szláv

különítette el Fényes E. az egyes vallásokat, illetve nemzetiségeket. Legkönnyebb a zsidóság és a ruszinság azonosítása volt.

A ruszin expanzió 1720 után lelassult, 1720 és 1800 között alig van olyan település, ahol ruszinok szlovákok rovására tért nyernének (Rudabányácska, Kásó 75%, Bodzásújlak 66%). 1800-1880 között ellenkező tendencia dominált. A ruszinság kiszorult a síkvidékről, a folyóvölgyekből és a hegységek peremére szorult vissza. Sok olyan település volt, mely 10 évenként váltogatta etnikai hovatartozását 1800/1880-1910 között. Ez korábban is előfordult, de ekkor még a betelepítési hullámok is szerepet játszhattak ebben. Ezt követően az identitás bizonytalansága, a köznyelv keverék jellege, a kétnyelvűség⁵⁸, a pap személye, önálló templom vagy pap hiánya lehettek a befolyásoló tényezők.

A nagyobb, illetve a hierarchia magasabb fokán álló települések asszimilációs szerepéről is szót kell ejteni. A nagymihályi járásra különösen jellemző az, hogy nagyobb szlovák településeket ruszin kistalvák tömege veszi körül. (Pl. Butka és Nátafalva mezővárosok esetében összesen 10 falu) **(1-2. ábra)**. 1880-ra ezek a települések Petrócz és Topolyán kivételével elveszítették ruszin jellegüket, ami összefüggésben van a központi szerepkört betöltő „város” dominanciájával. A falvak lakosai piacra, hivatalba, munkába a központi településre jártak, egymáshoz gyakran csak a mezővároson át vezetett út. Szintén fontos tényező, hogy a nagyobb település népesség- és értelmiség-kibocsátó (jegyző, tanító, pap) funkciót is ellátott, ami szintén befolyásolta a szomszéd település etnikai hovatartozását. Nem minden esetben zajlott ez így, Kassa például nem tudta asszimilálni a szomszédos Kavocsány szlovák falut 1910-ig sem.

A településhierarchia mellett a településnagyság szintén nem elhanyagolható tényező az asszimiláció szempontjából. 1806-ban 87, 300 fő alatti ruszin falut különböztettek meg, 48 rendelkezett 300-600 főnyi lakossággal, és mindössze 1 település lélekszáma haladta meg az 1000 főt.⁵⁹ A 300-600 főnyi lakossággal rendelkező települések nagy része egyébként vegyes lakosságú volt. Ezek többsége 1880-ra elszlovákosodott, miközben lélekszámuk drasztikusan lecsökkent. A Sztropkó-Mezőlaborc-Szinna-Homonna-Varannó ötszög által meghatározott terület 300 lélek alatti és 300-600 lelkes ruszin, ruszin-szlovák települései így szlovákosodtak el: a kis- és középfalvak összezsugorodtak, a törpefalvak száma pedig megugrott (Csicsóka, Stefanóc, Oroszkázmér, Tavarnapolyánka, Hosszúmező, Pósa, Hazinesa, Márkcszemernye, Laborcvolya, Kosárvágás, Szopkóc, Maskóc) **(2. ábra)**. A varannói, szinnai és homonnai járás átlagos településnagysága 1784-1910 között alig nőtt (500 fő).⁶⁰ A szlovákokat és ruszinokat érintő kivándorlási hullám bizonyítéka, hogy a homonnai járásnak a megye lakosságából való részesedése 9%-ról 6,2%-ra, a mezőlaborci 7,55%-ról 5,4%-ra esett. Dinamikusan nőtt viszont a magyarlakta bodrogi települések átlagos lélekszáma 312 főről 912-re.⁶¹ (Nem tételezhetünk fel jelentősebb északra irányuló migrációt, mert a lakosság helyben maradt. A területre viszont északról sokan érkeztek).

A 18. sz. végén a magyar tömb nyelvhatára a következő települések vonalán húzódott. Biste, Mátyásháza, Alsómihályi, Legenye, Nagytoronya, Gercsely, Bodzásújlak, Garany,

---

ajkúaknak). Éppen így volt román-magyar nyelvű liturgiai könyv is, sőt például Nagylétán a román parókia 1650-ben, az orosz csak 1760 táján keletkezett (Sasvári L. 16. p.) Ez azt bizonyítja, hogy a magyarság asszimilációs nyeresége a görög katolikus valláson keresztül nem volt elhanyagolható. A román ortodox egyház gyakran intézett kirohanásokat a görög katolikus ellen, mondván, hogy a magyar asszimilációs politika bástyái a templomok. A Bodrogi közben 1806-ban a görög katolikus istentisztelet 11 faluban magyarul, 5 helyen ruszinul, 39 esetben pedig magyarul és ruszinul is elhangzott. (A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészskégeinek 1806. évi összeírása. 1990. Szerk.: Udvari I. A Vasvári Társaság Füzetei, 3. Nyíregyháza).

⁵⁸ Más megyéből is vannak példák a kettős identitásra, melyet Popély Gy. És Keményfi R. is említ. Az utóbbi a Gömör megyei falvaknál egyértelműen a nyelvhatár közelségét és kétnyelvűséget nevezi meg okként, jóllehet Zemplén megyében nyelvhatár menti és földrajzilag vagy nyelvileg izolált települések esetében is van erre példa.

⁵⁹ Udvari I. 66. p.

⁶⁰ Tamás E. 278 .p. A XVIII. sz. végén Tállya (4393) és Sátoraljaújhely (4037) volt a legnépesebb település.

⁶¹ Uő. 280. p.

Hardicsa, Zemplén, Bodrogszentmária, Zétény, Abara, Nagyráska, Kistráska, Hegyi, Deregnyő.⁶² Fényes E. adatait rekonstruálva a nyelvhatár a 19. század közepére tovább növelve az eddig is nagy érintkezési felületet így módosult: Bodzásújlak elvesztette magyar jellegét, Kazsu, Kolbása, Lasztóc, Magyarizsép, Szürnyeg és Magyarjesztreb magyar volt. Abarától délre Nézpest ruszin volt 1880-ig. A Zempléni-szigethegység északi lejtőin (amely ugyan rosszabb szőlőt termelt, mint Tokaj-Hegyalja, de máig a vezető bortermelő vidék Szlovákiában) kevert lakosság alakult ki, mely az idénymunkára északról lehúzó és esetenként letelepedő szlovákok és rutének révén tovább gyarapodott. Az a tény, hogy a nyelvhatár a migrációs célterület északi részén húzódtott, továbbá az észak-déli irányú átjárhatóság magyarázatot ad arra, miért volt olyan széles a kevert sáv a 19. század elején.

B, Etnikai viszonyok 19. század első felétől 1880-ig, illetve 1880-1910 között

Az 1800-1880 közötti időszak a szlovákság előretörését⁶³ hozta nemcsak a ruszinokkal, hanem a magyarokkal szemben is (**2. ábra**). Kazsu, Gercsely, Magyarizsép, Miglész elvesztette magyar többségét,⁶⁴ ezzel a szlovák nyelvhatár az újhelyi járás közepére tolódott el. Ugyanakkor az átmeneti zóna keskenyebb, a mögöttes terület pedig etnikailag homogénebb lett. A fő kibocsátó területek Terebes, Kozma, Magyarizsép, Tussa, Cselej és Czéke voltak. Csak azokon a helyeken kerültek többségbe a szlovákok, ahol eddig is képviseltették magukat. 1910-re egy ezzel ellentétes folyamat indult meg magyar-szlovák viszonylatban (**3. ábra**).

A megye keleti területein 1910-ig nem következett be jelentős változás. Nézpest (Mészpest) kivételével (66-70%) nem jutottak túlsúlyba a magyarok egyetlen településen sem. Általánosságban igaz, hogy a falvak kisebbségei általában többséghez asszimilálódtak, azaz a falvak lakossága homogénebbé vált. Magyarok jelentek meg viszont Butka szlovák tömbjében (5%) és Málczán (18-20%). A Petrik-Málcza-Márk vonalat viszont Garany, Hardicsa illetve Abara nem tudta „áttörni” 1910-re, így nem alakult ki egységes magyar tömb. Ennek az lehetett az oka, hogy a fő közlekedési vonalak itt is É-D-i irányúak és nem K-Ny-i-ak voltak.

A nagymihályi járás magyarjainak kisugárzási központja az 1880-ig dinamikus növekvő Abara és nem a periférikus Deregnyő mezőváros volt! Ezt bizonyítja Nézpest (újboldi) elmagyarosodása, míg a Deregnyő melletti Szalókon – mely egykor szintén magyar volt - nem jutott többségbe a magyarság (7-10%), viszont a ruszinok szlovákká asszimilálódtak. Az asszimiláció vizsgálatokor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy vannak úgynevezett kibocsátó, növekvő népességű területek, az utánpótlás akadályozása esetén pedig stagnáló és csökkenők. Mivel a nagymihályi járás magyarjainak száma a magterületeken 1910-re nem nőtt jelentősen, viszont a szóránymagyarság létszáma igen, így Deregnyő és Abara körzetét kibocsátó, de utánpótlás nélküli területnek kell minősítenünk. Az utánpótlás hiányát alátámasztja, hogy bár a bodrogi járás lakossága dinamikus növekedést mutatott, a tőle északra lévő területeken ennek semmilyen hatása nem volt. Valószínűbb, hogy Ung megye magyar falvaival inkább tartották a kapcsolatot, és ez nem É-D-i, hanem K-Ny-i mozgást tételez fel.

Az újhelyi járás magyarsága Czéke (1880-ban 75%-a szlovák, 1910-ben 80%-ban magyar) Kásó (90% szlovák 1880-ban, 40-45% 1910-ben), Magyarjesztreb (66% szlovák 1880-ban,

⁶² Uő. 273. p.

⁶³ 1720-1770 között a ruszinok, 1770-1880 között a szlovákok, 1880-1910 között a magyarok voltak expanzióban. Mivel a természetföldrajzi viszonyok nagyjából változatlanok tekinthetők, az asszimiláció pedig mégis ciklicitást mutat, az etnikai viszonyokat illetve az asszimilációs készséget a természetföldrajz kevésbé befolyásolhatta, mint a társadalomföldrajzi, gazdasági és politikai hatások.

⁶⁴ Kazsu magyarsága 55%-ról 35%-ra, Gercselyé 50%-ról 35%-ra, Magyarizsépé 55%-ról 20% alá, Miglészé 45%-ról 12%-ra esett, ugyanakkor a szlovákság sorrendben 66%-ra, 55-60%-ra, 78%-ra, 85%-ra nőtt, holott korábban ruszinok és magyarok lakták e falvakat.

30% 1910-ben) és Bodzásújlak (78%-a szlovák) nem magyar tömbjét vette körül és az utóbbi kivételével asszimilálta is 1910-re (**3. ábra**). Czéke esetében a periféria asszimilálta sikeresen a központot, és nem fordítva, mint azt Butka esetében láttuk. Imreg is elvesztette ruszin lakosait. Petrik szlováksága továbbra is beékelődött a magyar településterületbe. A spontán népeségmozgások elkerülték ezt a területet vagy a betelepülők gyorsan beolvadtak a szlovákságba. Azt kell tehát mondani, hogy a deregnyői és a garany-hardicsa-zempléni magyarság közötti kapcsolat is minimális lehetett.

Nézetünk szerint a szlovákság a beolvadás szempontjából sokkal nagyobb ellenállást mutatott a magyarokkal szemben, mint a ruszinok. Bánóc, Márk, Füzesér, Hór és Miglész magyarságát igen gyorsan asszimilálták a szlovákok. Hór magyarsága 25%-ot tett ki a 19. század elején, 1880-ban már csak 10-12%-ot. Miglész 45%-os magyarsága is 10%-ra olvadt. Füzesér 55-60%-os magyarságot mutatott Fénye E. szerint – ez lehet, hogy téves, mert 1720-ban és 1772-ben a szláv ajkúak (és nevűek) voltak többségben – 1880-ra 15% alá esett arányuk. 1880-ban Bánóc lakosságának 20%-a mondta magát magyarnak. Nagytoronya 60%-os magyarsága 35%-os kisebbséggé olvadt. Magyarizsép 55%-os magyarsága 20%-ra esett vissza. Márk 30%-os magyarsága felszívódott. Magyarjesztreben 60%-ról 20%-ra esett a magyarok aránya. Ráadásul mindez úgy történt, hogy a - Hór kivételével - jelentős lélekszámú görög katolikus ruszin lakossággal rendelkező települések ruszinjai katolikus szlovákká váltak, miközben a lakosság szám erőteljesen csökkent. Kolbásán az arányok nem változtak, csak a ruszinok váltak szlovákká.

Hasonlóképpen jártak a ruszinok is. (Ebben a magyar asszimilációs nyomás szerepe nyilván nem lehetett nagy, mert ilyen ekkor még nem létezhetett.) A ruszinok magyar többségű faluban inkább magyarrá,⁶⁵ néha szlovákká asszimilálódtak, míg szlovák,⁶⁶ vagy vegyes magyar-ruszin-szlovák településeken többnyire szlovákká váltak.⁶⁷

A ruszin nyelvterület határa, a már említett középső foltot kívül északon a Kolonica, Sztakcsin, Pcsolina, Pichinye vonalon húzódott. Sztakcsin azonban a statisztika szerint 1880-ban már szlovák Zubnával és Papinával egyetemben, jöllehet az előbbi kettő 1910-re ismét ruszinnak vallotta magát. TAMÁS E. szerint Tótalmás ruszin, jöllehet Fényes már szlováknak tünteti fel, Maskócot viszont ruszinként. A nyelvhatár innen az Izbugyarokító-Homonarokító-Homonaradvány vonalon keresztül futott. Izbugyahrabóc Fényes E. szerint szlovák, bár Tamás E. az 1772-73-as kimutatás alapján ruszinnak tünteti fel. Ugyanígy Kosárvágás, Gíglóc, Alsó- és Felsővirányos is szlováknak vallotta magát 1800 körül, míg 1772-1773-ban még ruszin falvak voltak. Kosárvágás és Gíglóc 1800-ban még jelentős ruszin kisebbséggel rendelkezett, tehát nem arról a gyakori esetről van szó, hogy az egész falu nyelvet vagy identitást váltott. Gyapár (Gyapalóc) szlovák volt 1800 körül, míg 1772-73-ban ruszin, Kisvalkó és Detrik azonban megmaradt ruszinnak. A ruszin nyelvhatár itt hirtelen délnek fordult, és Mogyoróska, Petkóc, Aranyospatak, Ércfalva (Rudlyó), Józsefvölgy, Dávidvágása, Csabóc, Szécskeresztúr vonalán a peremeken végig ruszinokkal találkozunk 1800-ban is. Ugyanez jellemző Zemplén keleti felén, a Valaskóc, Házsina, Porubka vonalon. Az utóbbi két falu 1880-ra elszlovákosodott.

Az északi nyelvhatár sokkal stabilabbnak tekinthető. Orosz Petróc és Pakasztó 1800-tól vegyes tót-ruszin település volt, 1880-ig ruszin többséggel (**2. ábra**). Bár 1910-re az arányok megfordultak (**3. ábra**), a ruszinság még mindig a lakosság 40%-át tette ki. Zubna és Taksány

⁶⁵ Bodrogek, Imreg, Borsi, Csarnahó, Hegyi, Ráska.

⁶⁶ Kiszte (60% ruszin, 40% magyar, 1880-ra 60% szlovák 40% magyar), Nagytoronya (66% magyar, 30% ruszin, 1880-ra 60% szlovák, 40% magyar), Gercsely (40% ruszin, 50% magyar, 1880-ra 60% szlovák), Barancs (33% ruszin, 20% szlovák, 30% magyar, 1880-ra 43% szlovák, 35% magyar), Bodzásújlak (66% ruszin, 20% szlovák, 1880-ban 78% szlovák), Garany (15% ruszin, 85% magyar, 1880-ban 50% szlovák) stb.

⁶⁷ Velejte (45% ruszin, 55% szlovák, 1880-ra 80% szlovák, 20% magyar), Petrik (40% ruszin, a többi szlovák, 1880-ban 90% szlovák), Rákócz (75% ruszin mellett 25% szlovák, 1880-ra 80% szlovák), Szopkócz (80% ruszin, 20% szlovák, 1880-ra 100% szlovák) stb.

(Sztakcsin) 1910-ben újra ruszinnak vallotta magát. Izbugyahosszúmező, Izbugyarokító és Homonnarokító a nyelvek érintkezési zónájában ruszin maradt, de a szlovákság aránya 1910-re megnőtt. Ennek az is oka lehetett, hogy e falvak fokozatosan elnéptelenedtek. A szlovákság helyi központjának számító Tótalmás (Tótjablonya) is elvesztette népesség-kibocsátó szerepét (**1-2-3. ábra**). 1880 után itt a nyelvhatár nem mutatott változást. Ugyanígy nem terjedt túl a szlovákság Rubón (Hrubó) és Alsóhrabócon.

Bár Sztropkóhrabóc, Z. Turány és Petőfalva 1880-ra elszlovákosodott és olybá tűnt, hogy megszületik az etnikai összeköttetés az alsóolcsva-nagybrezsnice-hocsa-sztropkó-sztaskóci szlovák folttal, 1910-re a szlovákok itt is visszaszorultak a ruszinokkal és a két nép között megforduló lengyelekkel szemben. A belső ruszin folt asszimilációja olyan mértékű volt, hogy 1880-ra teljesen felszámolódott. Ennek több összetevője is volt.

Az etnikai viszonyokra a migráció és a járványok is jelentős befolyással voltak. 1869-1889 között a megye összlakossága a korábbi 298000 főről 277000 főre esett. Ennek oka az 1855-ös és 1873-as nagy kolerajárvány volt. Az 1855-ös járvány Varannóból indult és Mernik volt az első megfertőzött település. A megbetegedettek 40%-a meghalt. A járvány is hatott az etnikai kép alakulására és a települések nagyságára is. 1828-ban a megye középső részein, Ludovicus Nagy adatai alapján 54963 fő lakott,⁶⁸ 1851-ben 54588. Ez az 1830-31-es kolerajárvány következménye volt. Míg azonban Varannó és Terebes környékén kitört a parasztlázadás, Gálszécs környékén nyugalom honolt, annak ellenére, hogy legalább 96 ember (a lakosság 8%-a) halt meg „epekorban”. Szintén tombolt a járvány Pelejtén. 1869-1880 között ugyanezen területen a lakosság 64573-ról 59942-re esett vissza.⁶⁹ 1880 után főleg a megye középső részén a kivándorlás lett a fő népességcsökkentő tényező. Ez a két tényező okolható a települések méretének csökkenéséért a Varannó-Homonna-Sztropkó háromszögön belül. A kivándorlás az északi területen is jelentős volt, de a bevándorló zsidóság némileg ellensúlyozni tudta a veszteséget. A kivándorlási gócpont lassan dél felé tolódott. A (mai) terebesi járás 88 vizsgált településén például 1869-1880 között 7,2%-kal csökkent, 1880-1900 között 7,5%-kal nőtt a lakosság,⁷⁰ tényleges növekedés tehát alig volt. De ezt mutatják az 1880-as és 1910-es népszámlálás kördiagramjai is (**2. és 3. ábra**). A kivándorlás és a járványok miatt a megye középső részein csökkent a ruszin jelenlét.

A ruszin falvak ott tudták megtartani etnikai jellegüket akár szlovák falvak között is, ahol kiestek a fő közlekedési útvonalakból. Ezek egy része bányász-, más része pásztortelepülés volt. Így Petkóc, Valaskóc, Detrik ruszin maradt, sőt 1880-hoz képest a magát ruszinnak valló települések száma 1910-re még nőtt is. (Pl. Ércfalva-Rudlyó is ilyen. **2-3. ábra**.) Ennek egyik oka az lehet, hogy - mint már említettük, - az asszimilációs zóna szélén lévő területek gyakran 10 évenként másnak vallották magukat a statisztikában. Azok a peremhelyzetű ruszin falvak, melyek katolikus szlovák, vagy evangélikus szlovák települések filiái voltak 1-2 ottani szlovák hívő miatt, és görög katolikus pappal nem rendelkeztek,⁷¹ szintén gyorsan asszimilálódtak. Ez főleg délen és a peremterületeken volt jellemző. Azokon a peremterületeken, ahol nem így állt a helyzet, viszont sokáig fennmaradt a ruszinság. A periférikus helyzet (messze a várostól, hegyvidéken), a szegénység (főleg önellátó illetve regionális árucserékényszerrel küzdő agrárnépesség, a 19. század közepétől piacozásra alkalmatlan árucikkkel), a műveletlenség (magasabb iskola hiánya) párosulva a csekélyebb

⁶⁸ Ludovicus Nagy: Notitiae politico-geographico statisticae in clyti regni Hungariae. 1-2. Buda, 1828. Fényes Elek sokszor az ő adatait veszi át!

⁶⁹ Sáros A.: Középső-Zemplén népességfejlődése a dualizmus korában. In.: Zemplén népessége, települései. Sárospatak, 1999. Szerk.: Dr. Tamás Edit, 298-304. pp.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ A 19. század elején Zemplénben a görög katolikus filiák száma megegyezett a parókiák számával, ami a többi ruszinok által is lakott megyéhez képest rossz arány volt. 1751-ben 143 tiszta görög katolikus és 139 vegyes vallású települést tartott nyilván Olsanovszky Manuél összeírása, de csak 140 parókia volt (Udvari I 69. p. illetve MOL Acta Religionaria. Facs. 30. No. 971. 1751.).

immigrációs hajlammal és a vallás, egy kisebbség számára óriási megtartó erőt jelentenek.⁷² A rossz életkörülmények természetesen a kivándorlást és az elvándorlást is erősíthették, és az elvándorlók gyakran a szomszédos népek etnikai nyereségét gyarapították. A lassan elsorvadó, vegetáló településekre azonban nem szívesen költöznek be máshonnan, így az etnikai jelleg fennmaradhat, ha egy járvány gyökeresen meg nem változtatja azt, lecsökkentve a lakosságot, s ezáltal csökkentve a relatív túlnépesedést, vagy lecsökkentve az állatállományt, ezzel növelve a táplálékhiányt és a migrációs kényszert. Igaz, az ilyen települések lakóinak nemzeti öntudata, illetve inkább hovatartozása csupán nyelvükön keresztül nyer kifejeződést, politikailag jórészt inaktívak lesznek, legalábbis nacionalizmustól mentesek (az főleg a városi, falusi értelmiség és a neofiták sajátossága). A szlovák-ruszin viszonylatban az asszimilációt segítette, hogy a szlovákságnak 1880-ra mindenképpen kialakult a történelmi-nemzeti öntudata, mely a városokban már nem volt azonos a Hungarustudattal, és a nyelv hasonlósága. Népi hagyományaik pedig erőteljesen éltek, és szülőföldjük történelméhez kötődött, szemben a ruszin hagyományokkal, melyek szlávok voltak ugyan, de az „óhazából” eredtek, nem pedig jelenlegi lakhelyükhöz kapcsolódtak. A szlovákok erősebben kötődtek a földhöz, melyet megosztottak a ruszinokkal.⁷³ A ruszinságnak viszont a hegyvidéken a természeti földrajzi viszonyok játszottak a kezére és stabilizálta a ruszin-szlovák nyelvhatárt, amit a szlovákok csak a Ciróka-völgyi víztároló megépítésével, a helyi ruszinok kitelepítésével tudtak megbontani.

1910-re az összefüggő magyar nyelvterület határa észak felé tolódott el. Magyarra vált Garany (a magyarok aránya 40%-ról 90%-ra ugrott 1910-re), Barancs (30%-ról 60%-ra), Magyarjesztreb (20%-ról 60%-ra), Gercsely (35%-ról 75%-ra), Velejte (15%-ról 50%-ra), Kásó (10%-ról 50%-ra), Nagytoronya (40%-ról 75%-ra), Csörgő (33%-ról 75%-ra), Varannó (20% illetve 66%), Széphalom (30%, illetve 80%), Alsóregmec (10% és 50%), Mikóháza (20% és 80%), Kolbása (40% és 70%), Isztáncs (5%-ról 55%-ra) stb. Szlovákká vált Lasztóc (40%-ról 50%-ra nőtt a szlovákok aránya. Gálszécstől délre a magyarság aránya sok faluban meghaladta a 25%-ot (**3. ábra**).

A lengyelek jelenléte szintén érdekes, hiszen elég messze szakadtak a magterülettől, ugyanakkor 1910-ben több településen többségben voltak, és azt sem feltételezhetjük, hogy a zsidóság vallotta volna lengyelnek magát. Megjegyzendő, hogy sok esetben vegyes lakosságú, ruszin és szlovák falvakban jelennek meg. Ennek ellenére nem bizonyítható teljességgel, hogy asszimilálódó, bizonytalan identitású ruszinokról vagy szlovákokról van szó, akik így definiálják önmagukat, sokkal valószínűbb, hogy spontán település, vagy toborzás során kerültek Zemlénbe az iparosodás idején. A németek száma – nemcsak a zsidó vallásúaké – ugyancsak növekedett.

A nagy kozák pogrom óta a 16. sz. közepén elinduló Ny-i irányú zsidó vándorlás Galícia felől a 19. századra érte el a területet és a zsidóság aránya hamarosan megközelítette a 12%-ot.⁷⁴ A 19. sz. közepétől a városokban is letelepedhettek, így arányuk – érthető módon – ott még az átlagot is meghaladta. A városi zsidóság általában németnek, 1880 után németnek vagy magyarnak vallotta magát. A Verhovina térségében, ahol ismét a nagyobb falvak voltak meghatározók (Csertész, Habura, Mezőlaborc), közvetlenül a határ mellett a galíciai eredetű zsidóság németnek vallotta magát. Ugyanez jellemzi a varannói és a homonnai járást is 1880-ban. Érdekes módon a nagymihályi járás több szlovák lakta településén a magyarok és a

⁷² Kitévő példa erre a Szilágyság szórvány magyarsága, mely nagyobb településekbe tömörülve helyben maradt, míg a románság elvándorolt. Így napjainkban olyan falvak is magyarrá váltak, melyek korábban nem voltak azok. A ruszinok esetében a fenti helyzet óriási méretű kivándorlást eredményezett, de az eldugott kis falvak tovább vegetáltak.

⁷³ Nem célunk kulturális okokat vizsgálni, ezért nem is térünk ki erre részletesebben, példaként csak azt lehet felhozni, hogy a szlovákság ugyanúgy megélte a török pusztítást, mint a magyarság, és ez nyomot hagyott emlékeikben (pl. népballadák, melyeket a nemzeti ébredés időszakában újraírtak: Turčín Poničan).

⁷⁴ Tamás E. 279. p.

zsidók száma azonos, ugyanez fordítva a magyar többségű, szlovák kisebbségű falvakra is igaz. Általánosságban tehát elmondható, hogy a zsidóság első hulláma etnikailag még megkülönböztette magát az itt lakóktól, s csak a több generáció óta itt élő, éppen ezért délre húzódtott zsidóság azonosította magát a település és/vagy az állam többségét alkotó lakossággal. Így például Pál földén az 1910-ben is 30%-os zsidóság magyarnak vallotta magát.

Nagyon jól megfigyelhető a zsidók lassú délre áramlása: a Bodrogtónál a 19. század elején még alig voltak jelen, 1910-re viszont jól kimutathatók (**3. ábra**). A belső területen lévő zsidóság nagyobb arányban vallotta magát magyarnak, mint a peremterületeken élők – ennek oka egyrészt a magyar nyelvű tömb jelenléte, az elithez/többséghez való hasonulás vágya, illetve az, hogy az belső részeken letelepedettek már a második vagy harmadik generációhoz tartoztak.

Érdemes foglalkozni a kétnyelvűség szerepével is, a népszámlálások erre vonatkozóan is nyújtanak adatokat. A kétnyelvűség asszimilációban játszott szerepe nagy, hiszen általában az asszimiláció egyik lépcsőfokaként szokták említeni, ez azonban a legtöbb esetben olyan tudatállapothoz és kettős identitáshoz vezet, mely jelentősen megnöveli egy adott település, illetve személy alkalmazkodási lehetőségeit, és több előnyt jelent, mint hátrányt. Keményfi R. úgy jellemzi Jolsva városát, mint „etnikai kaméleont”⁷⁵: a lakók döntő többsége nemcsak kétnyelvű volt, de otthon is használta mind a kettőt, vagy pedig keveréknyelvet beszélt. Jolsva 1910-ben a népszámlálás kimutatása szerint erős magyar többséget mutatott, a szlovákok nagy többsége is beszélte a magyart, de a magyarok is a szlovákokat. Mikor a város Csehszlovákiához került, a magyarok aránya lecsökkent, 1938 után viszont ugyanannyi volt, mint 1910-ben. Vagyis az államhatalom, illetve az államhoz tartozás volt a legfontosabb befolyásoló tényező, mely a lakosság öntudatát módosíthatta.

A kétnyelvűség máshol és más időszakokban is teljesen természetes jelenség: Várasfenesen (Belényes mellett) a lakosság ma is egyformán beszéli a magyart és a román, de a magyar többség élesen elkülönül a faluban lakó románoktól. Zágonyban a lakosság 60%-a magyar, de az összes magyar beszél románul, a románok – főleg a férfiak – pedig hibátlanul beszélnek magyarul. Utaltunk már a Lexikon locorum és az utána következő kimutatások között lévő ellentétre a falvakban dívó nyelv kapcsán – ez is a kétnyelvűségből fakadt. Ez is okozhatta egyes falvak esetében a már sokat emlegetett tízévenkénti nyelvváltást. Gömörben például Gice, Nasztraj és Visnyó esetében lehet ilyet tapasztalni 1880 előtt. 1910-ben mindhárom település stabil magyar többséget mutatott, de Gice esetében 1960-ra a magyarság 51%-ra csökkent, ami azóta újabb 6%-ot esett. A kétnyelvűség tipikus jelenség a nyelvhatár érintkezési vonalán és a sáv szélessége kapcsolatban áll a mindennapi kapcsolatok és közlekedési vonalak által felrajzolt útvonallal, a természetföldrajzi határokkal. A sáv szélessége az asszimilációnak potenciálisan kitett terület kiterjedését mutatja. Jolsvához hasonló „kaméleon” volt a mélyen szlovák nyelvterületen fekvő Varannó is. Zemplén városaiban 1910 körül a nagyobb lélekszámú zsidóság jelentősen emelte a magyarok számát.

A kétnyelvűség tehát fontos ismérve az asszimiláció előrehaladottságának. A **4. táblázatban** néhány, a kevert magyar-szlovák zónában fekvő település adatait mutatjuk be, az egyes oszlopokban a magyarság 1910-es abszolút és arányszámai mellett a magyarul tudó lakosság százalékos arányával. Az első négy település a Varannói járásban már az átmeneti zónától, a kevert területtől északra helyezkedik el, erre utal, hogy a magyarság aránya 10% alatt marad. A magyarul tudók aránya viszont 10-20% között ingadozott. Egyedül a városban kiemelkedően magas a magyarok aránya, viszont a magyarul tudók aránya ennél alig magasabb. A többi település a kevert zóna főleg szlovák többségű területeiről kerül ki, esetenként egy-egy magyar többségű faluval. A magyar többségű falvak egy része stabil többséget mutat (Kaszó, Hardicsa, Deregyő). Más falvaknál viszont, ahol a magyarság alig

⁷⁵ Keményfi R.: A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai földrajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése. Debrecen, 1998. 211. p.

mutatott 50%-os gyakoriságot, - vagy még annyit sem - a magyarul tudók és a magukat magyar anyanyelvűnek vallók aránya közel azonos. Ilyen például Upor (44% - 54%), Nagyazar (43% - 54%) és Isztáncs (51% - 55%). Ezeken a településeken az asszimiláció igen képlékeny helyzetet eredményezett és korántsem volt visszafordíthatatlan. Azokon a településeken, ahol 1910-ben a magyarság aránya 10-20% között mozgott, átlagosan a lakosság 30-50%-a beszélt a magyart. Különösen izgalmas Szalók esete: a magyar falvak közelében lévő településen a lakosság 70%-a beszélt a magyart, de csak 7%-uk vallotta anyanyelvűnek. Hasonló a helyzet a szomszédos Márk (4% - 43%) és Málcza (26%- 62%) esetében is. Itt tehát a szlovák nemzeti öntudat igen erős volt: ez a kiszögellés „vágta el” a megye nyugati és keleti részének magyarságát. A megye keleti felének magyarsága Ung megyével sokkal szorosabb kapcsolatot tartott, mint Zemplén nyugati részével, hiszen a szlovák beékelődés továbbra is fennmaradt, ami arra utal, hogy a tényleges lakhelyváltással járó mobilitás itt kisebb lehetett (az átmenő forgalom szerepére viszont az utal, hogy a szlovákok zöme beszélt a magyart). Bodzásújlak (40%- 64%) még megőrizte szlovák jellegét a magyar falvak gyűrűjében is, de a kétnyelvűség itt is teret nyert.

Említés szintjén már foglalkoztunk a természetföldrajzi adottságok szerepével. Megállapítottuk, hogy a hegységek általános É-D-i csapásiránya – amely alól csak a Kárpátok láncai és a Verhovina kivétel – alapvetően É-D-i közlekedési útvonalakat hozott létre. Ez azért is figyelemre méltó, mert a szlovák-magyar nyelvhatáron itt volt elvi lehetősége annak, hogy a nyelvhatár jelentős É-D-i irányú eltolódást szenvedjen, hiszen például Abaúj-Torna megye északi részén a völgyirányok K-Ny-i gyakoriságot mutattak, ami stabilabbá tette a nyelvhatárt. Ennek ellenére jelentős változás nem következett be. Gazdasági okokkal (járványok, munkaerőhiány) magyarázható, hogy szlovákság kijutott az Alföldre és ott ugyanolyan stabil nyelvhatár jött létre, mint amilyen a közelmúltig a Szenc-Galánta-Nyitra-Érsekújvár-Léva határvonal volt a Kisalföldön. A nyelvhatár tehát az Alföldön, a hegységek előterében húzódott, pontosabban a Zempléni-szigethegység északi lábainál. Magyar-szlovák asszimilációs viszonylatban a természetföldrajzi adottságok alárendeltek voltak. A gazdasági adottságok szerepét látszik alátámasztani, hogy 1880-1910 között a magyarrá asszimilálódó központi szerepkörű települések, városok és az összefüggő magyar nyelvterület között szlovák falvak sorakoztak olykor 20-30 km mélységben. Éppen ezért vesztették el Trianon után ezek a városok „első generációs” magyarjaikat. Ez a harminc év csak felületes – gazdasági szükségletből fakadó – asszimilációra volt elég.

Bizonyos szempontból hasonló a helyzet ruszin-szlovák viszonylatban is. A szlovákság nem érte el a Kárpátok gerincét, az észak felől jövő kis patakok völgyeiben nem volt sikeres a felhatolás. A hegyvidéki szlovákok nem tudtak jelentős területeket elhódítani a ruszinságtól. Más a helyzet az alföldi ruszinsággal, mely nagyon gyorsan beolvadt a szlovákság soraiba, ez alól csak a mellékvölgyekben, hegyvidéken és megyehatár közelében élő ruszinság jelentett kivételt. A szlovákok ugyanis megülték az É-D-i irányú völgyeket a hegyek között és ez közlekedés- és gazdaságföldrajzi szempontból óriási előnyt biztosított. A ruszinság az Alföldön a magyarokkal szemben ugyancsak sikertelennek bizonyult.

Összegzés: Bár az adatok pontatlansága zavart okoz, nem zárható ki a vizsgálatból a 19. század előtti összeírások. Tamás E. találóan állapította meg, hogy 1773-1850 között a nyelvhatár nem szenvedett lényeges változásokat és felismerte az érintkezési zóna jelentőségét az asszimilációban. A bemutatott térképeken annak rekonstruálását kíséreltük meg, hogy az 1880-ig terjedő szlovák expanzió milyen központok köré csoportosult, illetve az 1880-1910 között nyomozható magyar előretörés, mely a szlovákságnak országosan félmillió veszteséget okozott,⁷⁶ milyen földrajzi környezetben zajlott. A történelmi és kultúrpolitikai tényezők részletes vizsgálatára kutatásunk nem terjedt ki, mert véleményünk szerint

⁷⁶ Szarka L.: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. Pozsony, Kalligram, 1995 9-11. pp.

SZARKA L. ezt a feladatot kitűnően megoldotta. Földrajzi alapadottságokon nyugvó asszimilációs erőssorrend megállapítására viszont még nem tettek kísérletet. Igaz, ez elválaszthatatlan az adott kulturális-politikai háttértől, éppen ezért csak a következő megállapításokat tehetjük: a ruszinság a magyarokkal szemben gyengének, a szlováksággal szemben ugyancsak gyengének bizonyult. Az utóbbi oka nem annyira földrajzi, mint inkább a hasonló nyelv és a szlovákság nagyobb történelmi múltjának következménye. A magyarság a szlovákokkal szemben csak ott tudott túlsúlyba kerülni, ahol regionálisan is túlsúlyban volt, vagy gazdasági-politikai kulcspozíciókat birtokolt, és ez fordítva is igaz.

Megállapításunk szerint a természetföldrajzi viszonyok jelentősége párhuzamos a társadalomföldrajzi-gazdaságföldrajzi meghatározottsággal. A népességföldrajzi (pl. gazdasági) viszonyok pedig esetenként alárendeltek a politikai céloknak, pl. 1880-1910 között. Tamás E. szerint a magyarság aránya növekedett. Ez igaz lehet ugyan a megye egészére és a lélekszáma, de az általunk vizsgált részeken „területi nyereségre” a magyarság nem tett szert 1800 és 1910 között, leszámítva a városokat, melyek az asszimiláció legfontosabb színterei voltak, ahol a magyarság fölénybe jutott a többi nemzettel szemben, még teljesen homogén hátország esetén is. Más a kép, ha az egyes szakaszokat hasonlítjuk össze. A 18. századhoz képest a magyarság több hullámban visszaszorult. Ennek csúcsa 1880-ra tehető, mikor a szórványmagyarság felolvadni látszott a szlovákság soraiban. Ehhez képest 1910-re előretörés volt megfigyelhető a gálszécsi és az újhelyi járásban, ami ugyan nem lépte túl a 19. sz. elejére jellemző nyelvhatárt, de ismét elérte azt, és a kétnyelvűség terjedése a magyarság politikai dominanciájának köszönhetően növelte az asszimilációs hajlamot. A kétnyelvűség pedig nem politikai indíttatásból vizsgálandó, hanem azt a szerepét kell látni, hogy nem választóvonal, hanem kapocs az együtt élni akaró és tudó népek között.

1. táblázat. Névelemzés Zemplén vármegye katonai összeírása alapján 1704-ben

Település	magyar	szlovák	ruszin	zsidó/ német	összes	1704	19. sz. első fele (Fényes E. szerint)
Egres	5	8	2	-	15	szlovák-magyar-ruszin	Vegyes (r-sz-m)
Cselej	8	10?	-	-	18	vegyes	ruszin
Lasztóc	9	1	-	-	10	magyar	magyar
Mihályi	7	1	-	-	8	magyar	magyar
Legenye	11	4	-	-	15	magyar	magyar
Kistoronya	27	5	-	-	32	magyar	magyar
Csarnahó	8	3	-	-	11	magyar	magyar
Sátoraljaújhely	19	6	-	-	25	magyar	vegyes
Szilvásújfalú	1	2	-	-	3	szlovák	szlovák
Kozma	4	2	-	-	6	magyar	szlovák-ruszin
Kolbása	8	2	5	-	15	magyar-ruszin	magyar-ruszin
Nagykázmér	8	7	-	-	15	vegyes (r-m)	vegyes (sz-r-m)
Szólóské	5	-	1	-	6	magyar	magyar
Borsi	3		1	-	4	magyar	magyar
Vitány	2	1?	-	1	4	vegyes	magyar-ruszin
Homonnaolyka	-	2	2	-	4	ruszin-szlovák	ruszin
Terebes	10	10?	3	-	23	magyar-szlovák	ruszin-szlovák
Hardicsa	8	6	1	-	15	magyar-szlovák	magyar
Miglész	3	1	-	-	4	magyar	ruszin-magyar
Pelejte	7	5	-	-	12	magyar-szlovák	szlovák
Isztáncs	3	3	1	1	8	vegyes	ruszin
Kelecsény	3	-	-	-	3	magyar	ruszin-magyar
Kazsu	8	1	-	-	9	magyar	magyar-ruszin
Bodzásújlak	4	3	3	-	10	vegyes	ruszin
Magyarjesztreb	2	2	-	-	4	vegyes	magyar-ruszin
Kásó	2		2	-	4	ruszin-magyar	ruszin

Czéke	12	4	-	1	17	magyar-szlovák	szlovák
Nagyazar	5	2	-	-	7	magyar	vegyes
Zemplén	19	3	1	-	23	magyar	magyar
Kiszte	2	2?	-	-	4	vegyes	ruszin-magyar
Imreg	4	1	-	-	5	magyar	magyar-ruszin
Sziürnyeg	4	2	-	-	6	magyar	magyar-ruszin
Gálszécs	11	5	3	-	19	magyar	ruszin-szlovák
Bacskó	1	2?	1	-	4	vegyes	ruszin
Kohány	3	3	2	-	8	vegyes	ruszin
Gerenda	2	1	-	-	3	vegyes	ruszin
Polyánka	1	3	-	-	4	szlovák	szlovák-ruszin
Deregyő	3	3	-	-	6	magyar-szlovák	magyar
Szalók	4	-	1	-	5	magyar	ruszin
Nagyráska	2	1	-	-	3	magyar	magyar
Abara	3	3	-	-	6	magyar-szlovák	magyar
Petrik	5	3	-	-	8	magyar	szlovák
Málca	1	3	-	-	4	szlovák	szlovák
Márk	2	3	-	-	5	szlovák-magyar	vegyes
Bánóc	5?	2	-	-	7	magyar-szlovák	szlovák
Szuha	2	3	1	-	6	vegyes	ruszin
Vásárhely	2	4	-	-	6	szlovák	szlovák
Hór	1	2	1	-	4	vegyes	szlovák-ruszin
Tussa	2	-	-	-	2	magyar	szlovák
Körtvélyes	2	3	-	-	5	vegyes	szlovák-ruszin
Leszna	-	-	4	-	4	ruszin	ruszin
Alsórabóc	2	5	-	-	7	szlovák	szlovák
Hencóc	-	2	-	-	2	szlovák	szlovák
Kladzány	-	4	-	-	4	szlovák	szlovák
Órmező	-	1	-	-	1	?	szlovák
Sztára	4	6	-	-	10	szlovák-magyar	szlovák
Tavarna	-	4	-	-	4	szlovák	szlovák
Füzessér	-	2	2	-	4	ruszin-szlovák	magyar
Kis-és Nagycseb	4	2	-	-	6	magyar	ruszin-szlovák
Gatály	2	1	-	-	3	vegyes	szlovák-ruszin
Butka	2	1	-	-	3	vegyes	szlovák
Szacsúr	3	2	-	-	5	vegyes	szlovák-ruszin
Bányácska	1	-	6	-	7	ruszin	ruszin
Csabóc	-	7	-	-	7	szlovák	szlovák-ruszin
Csáklyó	1	2	-	-	3	vegyes	szlovák
Volya	2	-	-	-	2	magyar	szlovák
Zamutó	2	2	-	-	4	szlovák-magyar	szlovák
Porubka	-	2	2	-	4	ruszin-szlovák	ruszin
Sókut	6	6	-	-	12	szlovák-magyar	szlovák
Varannó	2	-	-	-	2	magyar	szlovák-zsidó
Mogyoróska	-	4	3	-	7	szlovák-ruszin	szlovák-ruszin
Petkóc	-	2	3	-	5	ruszin-szlovák	ruszin
Szedliszke	1	2	1	-	4	ruszin-szlovák	ruszin-szlovák
Kajnya és Mihálkó	1	3	-	-	4	szlovák	szlovák
Benkóc	4	5	-	-	9	szlovák-magyar	szlovák
Mocsár	4	6	-	-	10	szlovák-magyar	szlovák
Nagymihály	12	12	3	-	28	vegyes	szlovák -ruszin
Nátafalva	1	1	-	-	2	szlovák	szlovák

2. táblázat. Az egyes településeken beszélt nyelvek a nevek és összeírások alapján⁷⁷

Név	Magyar	Szlovák	Ruszin	Bizonytalan	1772-74-ben a nevek alapján	1704-ben	Lexicon locorum	Fényes szerint	E.
Berető		3			<i>szlovák</i>		szlovák	szlovák-ruszin	
Butka	1	2	1	3 sz-m	<i>szlovák-v</i>	vegyes	szlovák	szlovák	
Deregnő	4	1		1 sz-m	<i>magyar</i>	vegyes	magyar	magyar	
Dubrówka		2		3 m-sz-r	<i>vegyes-sz</i>		ruszin	ruszin-szlovák	
Falkus		2	2		<i>ruszin-szlovák</i>		szlovák	ruszin	
Füzesér		2	2		<i>ruszin-szlovák</i>	vegyes	szlovák	magyar	
Hegy	3		1		<i>magyar</i>		magyar	magyar	
Kácsánd		3		1	<i>szlovák</i>		szlovák	szlovák	
Kiscseb	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	<i>szlovák</i>	magyar	szlovák	ruszin-szlovák	
Kisráska	3	1			<i>magyar</i>		magyar	magyar-szlovák	
Krasznóc	1			3 r-sz	<i>ruszin-szlovák</i>		szlovák	ruszin-szlovák	
Krivostyán		3	1		<i>szlovák</i>		szlovák	szlovák	
Laborcvolya	1	1	2		<i>ruszin-v</i>		szlovák	ruszin	
Lask	1	3			<i>szlovák</i>		ruszin	szlovák-ruszin	
Lasztomér	2	2	1		<i>vegyes</i>		szlovák	ruszin-szlovák	
Leszna				5 r-sz	<i>ruszin-szlovák</i>		szlovák	ruszin	
Málca	2	3			<i>szlovák-magyar</i>	szlovák	szlovák	szlovák	
Márk	1	3		1 r-m	<i>vegyes-sz</i>	vegyes	szlovák	vegyes	
Márkcsemer -nye				5 r-sz	<i>vegyes</i>		szlovák	ruszin	
Mocsár		3		1 m-sz	<i>szlovák</i>	vegyes	szlovák	szlovák	
Nagymihály	2	2	2		<i>vegyes</i>	vegyes	szlovák	szlovák -ruszin	
Nagyráska	5				<i>magyar</i>	magyar	magyar	magyar	
Nátafalva		3		1 t-m	<i>szlovák</i>	szlovák-m	szlovák	szlovák	
Nézpest	2			1 t-r	<i>vegyes</i>		szlovák	ruszin-magyar	
Oreszka		4			<i>szlovák</i>		szlovák	szlovák	
Pazdics	1	1	2		<i>vegyes-r</i>	vegyes	szlovák	szlovák-ruszin	
Petrik		2	1	1 sz-m	<i>vegyes-sz</i>	magyar	szlovák	szlovák	
Petróc		2	2		<i>szlovák-ruszin</i>		szlovák	szlovák-ruszin	
Sámogy		2	2		<i>ruszin-szlovák</i>		ruszin	ruszin-szlovák	
Szalók	4			2 sz-r	<i>magyar-ruszin</i>	magyar	szlovák	ruszin	
Szelepka		2	2		<i>ruszin-szlovák</i>		szlovák	szlovák-ruszin	
Sztára		4			<i>szlovák</i>	vegyes	szlovák	szlovák	
Szuha	1	2	1	2 sz-m	<i>szlovák-v</i>		ruszin	ruszin-szlovák	
Topolyán		2	2	1 r-sz	<i>ruszin-szlovák</i>		szlovák	ruszin	

3. táblázat. Egyes járások felekezeti és etnikai adatai (Fényes E.)

Sztropkói j.	20 ref.	3027 ev.	12706 r. k.	18965 g. k	2195 zs.
		15743 tót		18965 orosz	2195 zsidó
Göröginyei j.	122 ref.	384 ev.	14880 r. k.	24891 g. k.	1311 zs.
		15386 tót		24891 orosz	1311 zsidó
Homonnai j.	3326 ref.	1175 ev.	22883 r. k.	23487 g. k	2602 zs.
	3000 magyar	24384 tót		23487 orosz	2602 zsidó
Újhelyi j.	8246 ref.	802 ev.	14762 r. k.	18610 g. k.	3193 zs.
	12550 magyar, 11060 tót, 200 német			18610 orosz	3193 zsidó

⁷⁷ Példaként álljon itt néhány szlovák település előjáróinak névsora 1773-ból: Butka (Buda Palyo, Ferenc Janos, Polyakovszki Onda, Guba Janko, Abaray Janko, Bubenko Gyuri, Csurma Pavol), Bosnyica (Nyemecz Gyurka, Szabo Janko, Holyan Pavol, Pataki Mihaly), Málca (Bertus János, Hrubí Janos, Komar Janos, Hubar Lukats, Balogh Janos). Mint látható, akad magyaros csengésű név is közöttük.

A magyarok és magyarul tudók száma és aránya 1910-ben

4.táblázat	Teljes lakosság	Ebből magyar	Magyarul tud	%	%
Pósa	467	7	70	1,50	15,00
Sókút	758	57	163	7,52	21,50
Szacsúr	1444	49	172	3,39	12,00
Varannó	2140	1417	1520	66,21	71,03
Lask	320	13	55	4,06	17,19
Lasztomér	1290	184	273	14,26	21,16
Lazony	774	34	359	4,39	46,38
Málcza	1257	328	791	26,09	62,93
Márk	597	24	259	4,02	43,38
Petrik	403	6	86	1,49	21,34
Őrmező	1088	153	451	14,06	41,45
Pazdics	1219	134	382	10,99	31,34
Nátafalva	1033	82	266	7,94	25,75
Gatály	751	101	329	13,45	43,81
Deregyő	844	797	841	94,43	99,64
Butka	1339	249	549	18,60	41,00
Berettő	860	79	209	9,19	24,30
Mocsár	712	112	271	15,73	38,06
Szalók	543	63	390	11,60	71,82
Kácsánd	290	19	40	6,55	13,79
Szécsegres	341	94	171	27,57	50,15
Parnó	1514	255	824	16,84	54,43
Pelejte	681	220	287	32,31	42,14
Kazsó	276	210	236	76,09	85,51
Gerenda	397	76	140	19,14	35,26
Hardicsa	1228	914	1025	74,43	83,47
Szécskeresztúr	1071	209	368	19,51	34,36
Szécspolyánka	1391	196	576	14,09	41,41
Szilvásújfalu	656	50	209	7,62	31,86
Upor	563	249	302	44,23	53,64
Techna	476	9	110	1,89	23,11
Magyarizsép	1137	342	389	30,08	34,21
Kozma	915	300	339	32,79	37,05
Kohány	755	112	314	14,83	41,59
Kisruszka	164	22	61	13,41	37,20
Isztáncs	443	226	244	51,02	55,08
Miglész	376	45	159	11,97	42,29
Nagyazar	696	301	377	43,25	54,17
Kisazar	513	94	165	18,32	32,16

